

सत्यमेव जयते

31 मार्च 2019 रोजी संपलेल्या वर्षाचा
स्थानिक संस्थांवरील
वार्षिक तांत्रिक निरीक्षण अहवाल

लोकहितार्थ सत्यनिष्ठा

Dedicated to Truth in Public Interest

प्रधान महालेखाकार (लेखापरीक्षा) - I, महाराष्ट्र
मुंबई यांचे कार्यालय

महाराष्ट्र शासन

**31 मार्च 2019 रोजी संपलेल्या वर्षाचा
स्थानिक संस्थांवरील
वार्षिक तांत्रिक निरीक्षण अहवाल**

महाराष्ट्र शासन

अनुक्रमणिका		
	संदर्भ	
	परिच्छेद	पृष्ठ क्र.
संक्षिप्त आढावा		v
प्रकरण - I		
पंचायती राज संस्थांची कार्यपद्धती, उत्तरदायित्व कार्यतंत्र आणि वित्तीय प्रतिवेदन बाबींचा आढावा		
प्रस्तावना	1.1	1
पंचायती राज संस्थांची संघटनात्मक संरचना	1.2	2
पंचायती राज संस्थांची कार्यपद्धती	1.3	3
विविध समित्यांची स्थापना	1.4	5
लेखापरीक्षा व्यवस्था	1.5	5
भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांच्याकडून तांत्रिक मार्गदर्शन आणि पर्यवेक्षण	1.6	7
लेखापरीक्षण अभिक्षणांस प्रतिसाद	1.7	8
उत्तरदायित्व कार्यतंत्र	1.8	9
पंचायती राज संस्थांची अंतर्गत लेखापरीक्षा आणि अंतर्गत नियंत्रण प्रणाली	1.9	10
उपयोगिता प्रमाणपत्रे सादर करणे	1.10	10
वित्तीय प्रतिवेदन बाबी	1.11	11
प्रकरण II		
नागरी स्थानिक संस्थांची कार्यपद्धती, उत्तरदायित्व कार्यतंत्र आणि वित्तीय प्रतिवेदन बाबींचा आढावा		
प्रस्तावना	2.1	17
नागरी स्थानिक संस्थांची संघटनात्मक संरचना	2.2	17
नागरी स्थानिक संस्थांची कार्यपद्धती	2.3	18
विविध समित्यांची स्थापना	2.4	20
लेखापरीक्षा व्यवस्था	2.5	21
भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांच्याकडून तांत्रिक मार्गदर्शन आणि पर्यवेक्षण	2.6	23

	संदर्भ	
	परिच्छेद	पृष्ठ क्र.
लेखापरीक्षा अभिक्षणांना प्रतिसाद	2.7	23
उत्तरदायित्व कार्यतंत्र	2.8	24
उपयोगिता प्रमाणपत्रे सादर करणे	2.9	25
नागरी स्थानिक संस्थांची अंतर्गत लेखापरीक्षा आणि अंतर्गत नियंत्रण प्रणाली	2.10	26
वित्तीय प्रतिवेदन बाबी	2.11	26
परिशिष्टे		
तपशील	परिशिष्टे क्र.	पृष्ठ क्र.
जेथे रोकड वही ठेवण्यात कमतरता आढळून आल्या अशी कार्यालये (पंचायती राज संस्था)	1.1	33
बँकेतील शिल्लकींचा रोकड वहितील शिल्लकींशी ताळमेळ न केलेल्या कार्यालयांची यादी (पंचायती राज संस्था)	1.2	34
संघटनात्मक संरचना	2.1	36
जेथे रोकड वही ठेवण्यात आली नव्हती/ रोकड वही ठेवण्यात कमतरता आढळून आल्या अशी कार्यालये (नागरी स्थानिक संस्था)	2.2	37
बँकेतील शिल्लकींचा रोकड वहितील शिल्लकींशी ताळमेळ न केलेल्या कार्यालयांची यादी (नागरी स्थानिक संस्था)	2.3	38
नगर परिषदा/नगर पंचायतींचे लेखे तयार करण्यातील प्रलंबिततेची स्थिती	2.4	39

टीप: मूळ इंग्रजी अहवालावरून अनुवादित; शंका समाधानासाठी कृपया इंग्रजी अहवाल पहावा.

संक्षिप्त आढावा

संक्षिप्त आढावा

1. पंचायती राज संस्थांची कार्यपध्दती

पंचायती राज संस्थांच्या वित्तीय पुनर्विलोकनात असे आढळून आले की भारतीय संविधानाच्या XI व्या अनुसूचीतील 29 कार्यापैकी 14 कार्ये व 15,480 कार्याधिकारी (मनुष्यबळ) पंचायती राज संस्थांना हस्तांतरीत केली होती. राज्य शासनाच्या वर्ष 2018-19 दरम्यानच्या एकूण ₹ 2,03,280 कोटी महसुली जमापैकी (केंद्रीय कर आणि शुल्कातील राज्याचा हिस्सा आणि भारत सरकारकडून प्राप्त सहाय्यक अनुदाने वगळून) ₹ 21,124 कोटी (10.39 टक्के) पंचायती राज संस्थांना वाटप करण्यात आले होते.

वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन यांच्या प्रशासकीय नियंत्रणाखाली राज्यातील सर्व पंचायती राज संस्थांसाठी संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा हे वैधानिक लेखापरीक्षक आहेत. संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा हे पंचायती राज संस्थांना वर्षभरात जारी केलेल्या महत्त्वाच्या लेखापरीक्षा अभिक्षणांचा वार्षिक लेखापरीक्षा आढावा अहवाल तयार करतात. ग्रामविकास आणि पंचायत राज विभागातर्फे लेखापरीक्षा आढावा अहवाल राज्य विधानमंडळात सादर केला जातो.

भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक (कर्तव्ये, अधिकार आणि सेवाशर्ती) अधिनियम, 1971 च्या कलम 14 अन्वये पंचायती राज संस्थांचे लेखापरीक्षण केले जाते. पंचायती राज संस्थांच्या लेखापरीक्षणातून उद्भवलेली महत्त्वाची लेखापरीक्षा अभिक्षणे भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद 151(2) अन्वये राज्य विधानमंडळासमोर ठेवण्यात येणा-या भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांच्या समूहआधारित लेखापरीक्षा अहवालात समाविष्ट करण्यासाठी संस्कारित केली जातात. स्थानिक संस्थांची कार्यपध्दती, उत्तरदायित्व कार्यतंत्र आणि वित्तीय प्रतिवेदन बाबींचा आढावा यांचा समावेश असलेला राज्यातील स्थानिक संस्थांवरचा वार्षिक तांत्रिक निरीक्षण अहवाल देखील वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन यांच्या मार्च 2011 च्या शासन निर्णयामधील तरतुदीनुसार राज्य विधानमंडळासमोर ठेवण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाला सादर केला जातो. 31 मार्च 2018 रोजी संपलेल्या वर्षाचा वार्षिक तांत्रिक निरीक्षण अहवाल सप्टेंबर 2020 मध्ये राज्य विधानमंडळासमोर ठेवण्यात आला.

तेराव्या वित्त आयोगाने अशी शिफारस (डिसेंबर 2009) केली होती की पंचायती राज संस्था आणि नागरी स्थानिक संस्था यांचे लेखे ठेवण्यासंदर्भात व लेखापरीक्षासाठी तांत्रिक मार्गदर्शन आणि पर्यवेक्षणाची जबाबदारी भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांच्याकडे सोपविण्यात यावी. त्यानुसार, वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन यांनी मार्च 2011 मध्ये तांत्रिक मार्गदर्शन आणि पर्यवेक्षणाची जबाबदारी भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांच्याकडे सोपविली. या शासन निर्णयानुसार, संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांच्या लेखापरीक्षा अहवालावर भाष्य करण्याबरोबरच, भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांनी संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांच्या अधिका-यांना व कर्मचा-यांना प्रशिक्षण देण्याची सुध्दा तरतुद होती.

मार्च 2019 पर्यंत, लोकायुक्तांकडे प्राप्त झालेल्या पंचायती राज संस्थांशी निगडित 562 तक्रारींपैकी, 145 तक्रारी निपटा-यासाठी प्रलंबित होत्या. राज्याच्या सामाजिक अंकेक्षण कक्षाने 2018-19 दरम्यान नियोजित 3,710 ग्राम पंचायतींपैकी 2,001 ग्राम पंचायतींचे सामाजिक अंकेक्षण पूर्ण केले होते. डिसेंबर 2020 पर्यंत ग्राम विकास आणि पंचायत राज विभागाकडून मार्च 2018 पर्यंत मुक्त केलेल्या ₹ 2,830.50 कोटी निधीची 945 उपयोगिता प्रमाणपत्रे क्षेत्रीय कार्यालयांनी सादर न केल्यामुळे प्रलंबित होती.

महाराष्ट्र राज्यामध्ये 34 जिल्हा परिषदा, 351 पंचायत समित्या आणि 27,868 ग्राम पंचायती आहेत.

2018-19 मधील चाचणी-तपासणी केलेल्या 1,022 कार्यालयांपैकी 38 कार्यालयांतील अभिलेख्यांच्या तपासणीत रोकड वही दररोज/दरमहा बंद केली नव्हती, विविध योजनांसाठी स्वतंत्र रोकड वही ठेवली नव्हती, आहरण व संवितरण अधिका-यांकडून दैनिक प्रविष्ट्यांचे नियमित साक्षांकन केले गेले नव्हते इत्यादी अनेक त्रुटी आढळून आल्या. चाचणी-तपासणी केलेल्या 1,022 कार्यालयांपैकी 58 कार्यालयात रोकड वह्यांतील शिल्लक रक्कमेचा ताळमेळ बँक पासबुक मधील शिल्लक रक्कमेबरोबर घेतला गेला नव्हता.

जिल्हा परिषदांकडून लेखे तयार करणे आणि संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांच्याकडून या लेख्यांचे प्रमाणिकरण करणे प्रलंबित होते. सप्टेंबर 2020 रोजी सर्व जिल्हा परिषदांचे वर्ष 2015-16 साठीचे लेखे तयार झाले होते व प्रमाणित केले होते. एका जिल्हा परिषदेचे वर्ष 2016-17, आठ जिल्हा परिषदांचे वर्ष

2017-18 आणि 23 जिल्हा परिषदांचे वर्ष 2018-19 साठीचे वार्षिक लेखे प्रमाणित करणे प्रलंबित होते.

ग्राम विकास आणि पंचायत राज विभागाने सर्व जिल्हा परिषदांना आणि ग्राम पंचायतींना त्यांचे वार्षिक लेखे हे पंचायती राज मंत्रालयाने विहित केलेल्या आदर्श लेखांकन पध्दती प्रपत्र I ते VIII मध्ये ठेवणे बंधनकारक केले आहे (ऑक्टोबर 2013). पंचायती राज संस्था त्यांचे लेखे केवळ आदर्श प्रपत्र I ते III या नमुन्यातच ठेवत आहेत. एकही जिल्हा परिषद आणि ग्राम पंचायत त्यांचे लेखे प्रपत्र IV ते VIII मध्ये ठेवत नव्हते.

ग्राम विकास मंत्रालयाने राष्ट्रीय सूचना विज्ञान केंद्राच्या सहकार्याने पंचायती राज संस्थांच्या ऑनलाईन लेखे ठेवण्यासाठी पंचायती राज इन्स्टीटयुशन अकाउंटिंग सॉफ्टवेअर म्हणजेच 'प्रियासॉफ्ट' ही इंटरनेटवर आधारित वेबबेस ऑनलाईन संगणकीय आज्ञावली विकसित केली आहे. पंचायती राज संस्थांनी प्रियासॉफ्ट मध्ये लेख्यांची माहिती नियमितपणे अद्ययावत करावयाची असते. प्रणालीत अपलोड केलेल्या ऑनलाईन माहितीनुसार (सप्टेंबर 2020), तयार करून प्रमाणित झालेल्या 137 वार्षिक लेख्यांपैकी केवळ 55 वार्षिक लेखे (40 टक्के) प्रियासॉफ्ट मध्ये ठेवले जात होते.

डिसेंबर 2020 पर्यंत, ग्राम विकास आणि पंचायत राज विभागाशी संबंधित ₹ 1.57 कोटी अंतर्भूत असलेली 87 संक्षिप्त आकस्मिक देयकांची तपशीलवार देयके प्रलंबित होती.

(परिच्छेद 1.3.7, 1.3.8, 1.5.1, 1.5.2, 1.6, 1.8.1, 1.8.2, 1.10, 1.11.4.1, 1.11.4.2, 1.11.5.1, 1.11.5.2, 1.11.5.3 आणि 1.11.6)

2. नागरी स्थानिक संस्थांची कार्यपध्दती

74व्या घटनादुरुस्तीद्वारे भारतीय संविधानात 243 डब्ल्यु हा अनुच्छेद समाविष्ट करण्यात आला, ज्यानुसार संविधानाच्या बाराव्या अनुसूचीतील 18 विषयांच्या संदर्भात अधिकार आणि जबाबदा-या नगरपालिकांना सोपविण्यात आल्या. नागरी स्थानिक संस्थांना वर्ष 1994 पर्यंत सगळी कार्ये हस्तांतरित करण्यात आली/नेमून देण्यात आली.

राज्याच्या वर्ष 2018-19 च्या ₹ 2,03,280 कोटी इतक्या एकूण महसुली जमापैकी (केंद्रीय कर आणि शुल्कांतील राज्याचा हिस्सा आणि भारत सरकारकडून

प्राप्त सहाय्यक अनुदाने वगळून), नागरी स्थानिक संस्थांना ₹ 28,959 कोटी (14.25 टक्के) वाटप करण्यात आले.

महाराष्ट्र नगर परिषदा, नगर पंचायती व औद्योगिक नगरी अधिनियम, 1965 च्या कलम 104 मधील तरतुदीनुसार, नगर परिषदांचे लेखापरीक्षण संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांच्याकडून केले जाते. मार्च 2011 मध्ये सर्व नागरी स्थानिक संस्थांचे लेखापरीक्षण संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांना दिले गेले.

महाराष्ट्र राज्यामध्ये दरडोई उत्पन्न व लोकसंख्येच्या निकषावर आधारित पाच वर्गात विभागलेल्या 27 महानगरपालिका होत्या. तसेच छोट्या नागरी क्षेत्रांसाठी नगर पंचायतीसह 369 नगरपरिषदा निर्माण केल्या गेल्या व त्यांच्या लोकसंख्येनुसार तीन वर्गात विभागल्या होत्या.

जून 2019 पर्यंत 27 महानगरपालिकांपैकी दोन महानगरपालिकांचे वर्ष 2014-15, 21 महानगरपालिकांचे वर्ष 2015-16 आणि चार महानगरपालिकांचे वर्ष 2016-17 पासून लेखापरीक्षण प्रलंबित होते. नागरी स्थानिक संस्थांचा वर्ष 2012-13 साठीचा लेखापरीक्षा आढावा अहवाल जुलै 2019 मध्ये राज्य विधानमंडळात सादर केला.

भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक (कर्तव्ये, अधिकार व सेवाशर्ती) अधिनियम, 1971 च्या कलम 14 अन्वये नागरी स्थानिक संस्थांचे लेखापरीक्षण केले जाते. भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांच्याकडून संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांना तांत्रिक मार्गदर्शन दिले जाते आणि पर्यवेक्षण सुद्धा केले जाते.

नागरी स्थानिक संस्थांच्या लेखापरीक्षणातून उद्भवलेली महत्त्वाची लेखापरीक्षा अभिक्षणे भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद 151(2) नुसार राज्य विधानमंडळात सादर केल्या जाणा-या भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांच्या समूहआधारित लेखापरीक्षा अहवालामध्ये समाविष्ट करण्यासाठी संस्कारित केली जातात.

मार्च 2019 पर्यंत, नागरी स्थानिक संस्थांशी संबंधित लोकायुक्तांकडे प्राप्त झालेल्या 607 तक्रारींपैकी 105 तक्रारी निपटा-यासाठी प्रलंबित होत्या. डिसेंबर 2020 रोजी मार्च 2018 पर्यंत नगर विकास विभागाने मुक्त केलेल्या ₹ 3,732.50 कोटी अनुदानाची 1,045 उपयोगिता प्रमाणपत्रे क्षेत्रीय कार्यालयांनी सादर न केल्यामुळे प्रलंबित होती.

2018-19 च्या स्थानिक लेखापरीक्षेत चाचणी-तपासणी केलेल्या 237 कार्यालयांपैकी 17 कार्यालयांमध्ये असे दिसून आले की पाच कार्यालयांमध्ये रोकड वह्या ठेवण्यात आल्या नव्हत्या आणि उर्वरित 12 कार्यालयांमध्ये रोकड वह्या योग्यप्रकारे न ठेवणे व अपूर्ण रोकड वह्या अशा अनेक विसंगती आढळून आल्या. चाचणी-तपासणी केलेल्या 237 कार्यालयांपैकी सात कार्यालयांमध्ये रोकड वही आणि बँक पासबुकच्या शिल्लक रकमेचा ताळमेळ घेतला गेला नव्हता.

राज्य शासनाच्या नगर विकास विभागाने 2005-06 पासून नागरी स्थानिक संस्थांमध्ये उपार्जित पध्दतीवर लेखे ठेवण्यासाठी राष्ट्रीय महापालिका लेखे नियमावली स्विकारली (जुलै 2005). 27 महानगरपालिकांपैकी 26 महानगरपालिकांकडून मिळालेल्या माहितीनुसार 22 महानगरपालिकांनी उपार्जित पध्दतीवर लेखे ठेवण्यास सुरुवात केली होती तर चार महानगरपालिकांना अजून सुरुवात करावयाची बाकी होती. सर्व नगर परिषदांनी त्यांचे लेखे उपार्जित पध्दतीवर ठेवले होते. नगर पंचायतींनी उपार्जित पध्दतीवर लेखे ठेवण्यासंबंधी काम सुरु केले आहे.

महानगरपालिका आणि नगर परिषदा (नगर पंचायती) यांच्याद्वारे वार्षिक लेखे तयार करण्यात प्रलंबितता होती. 27 महानगरपालिकांपैकी 16 महानगरपालिकांनी 2018-19 पर्यंतचे त्यांचे वार्षिक लेखे तयार केले होते तर उर्वरित 11 महानगरपालिकांचे 2015-19 या कालावधीचे वार्षिक लेखे प्रलंबित होते. 232 नगर परिषदा आणि 120 नगर पंचायतींनी दिलेल्या माहितीनुसार 42 नगर परिषदा आणि 43 नगर पंचायतींचे वर्ष 2015-19 या कालावधीचे वार्षिक लेखे प्रलंबित होते.

डिसेंबर 2020 पर्यंत, नगर विकास विभागाची ₹ 9.83 लाख अंतर्भूत असलेली फक्त आठ तपशीलवार देयके प्रलंबित होती.

(परिच्छेद 2.3.3, 2.5.1, 2.5.2, 2.8.1, 2.9, 2.11.4.1, 2.11.4.2, 2.11.5, 2.11.5.1 आणि 2.11.6)

प्रकरण - I

**पंचायती राज संस्थांची कार्यपद्धती, उत्तरदायित्व कार्यतंत्र
आणि वित्तीय प्रतिवेदन बाबींचा आढावा**

प्रकरण I

पंचायती राज संस्थांची कार्यपद्धती, उत्तरदायित्व कार्यतंत्र आणि वित्तीय प्रतिवेदन बाबींचा आढावा

1.1 प्रस्तावना

73व्या घटनादुरुस्ती (1992) ने पंचायती राज संस्थांना घटनात्मक दर्जा दिला व वित्त आयोग इत्यादीमार्फत निधीचा नियमित ओघ, साचेबंद संरचना, नियमित निवडणुका यांची प्रणाली प्रस्थापित केली. याचा पाठपुरावा म्हणून पंचायती राज संस्था या स्थानिक स्व-शासित अर्थाने कार्यरत होण्यासाठी राज्य शासनाने त्यांना अधिकार, कार्ये व जबाबदा-या सोपवणे आवश्यक होते.

त्या अनुषंगाने, महाराष्ट्र शासनाने महाराष्ट्र जिल्हा परिषद आणि पंचायत समिती अधिनियम, 1961 आणि महाराष्ट्र ग्रामपंचायत अधिनियम, 1958 यांमध्ये दुरुस्ती (1994) केली.

1.1.1 राज्याची रूपरेषा

2011च्या जनगणनेनुसार राज्याच्या एकूण 11.24 कोटी लोकसंख्येपैकी 6.16 कोटी (55 टक्के) लोकसंख्या ग्रामीण भागातील होती. 2011च्या जनगणनेनुसार राज्याच्या लोकसंख्येची आणि विकासाची स्थिती तक्ता 1.1.1 मध्ये दिली आहे.

तक्ता 1.1.1: राज्याची महत्त्वाची सांख्यिकीय माहिती

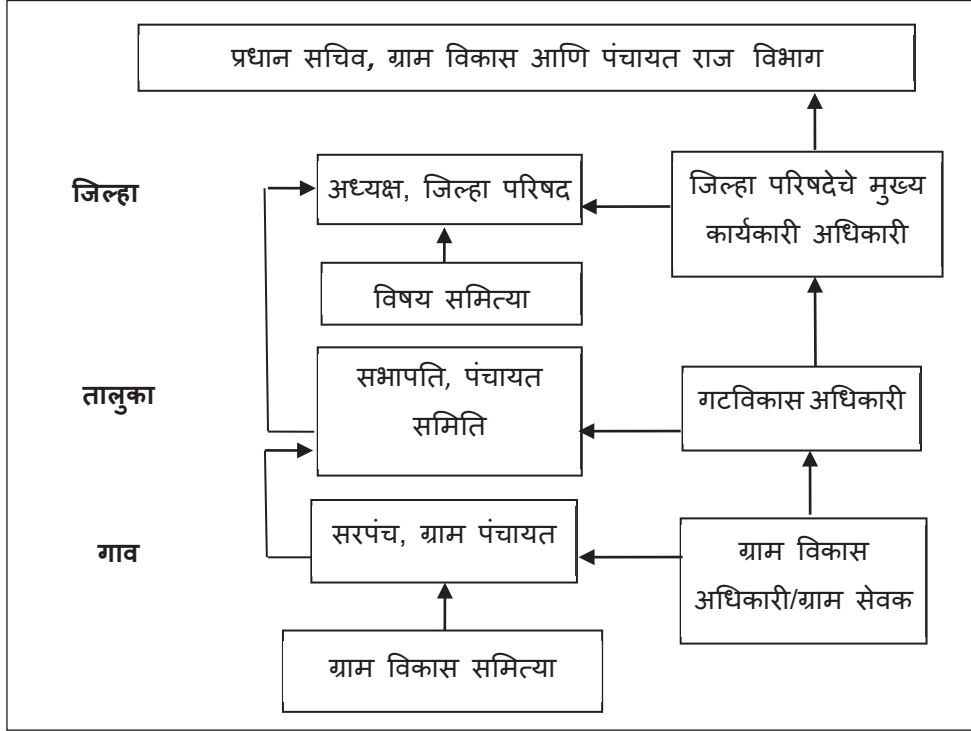
निर्देशांक	माहिती
लोकसंख्या	11.24 कोटी
लोकसंख्या घनता	365/चौ. कि. मी.
लिंग गुणोत्तर (ग्रामीण) स्त्री:पुरुष	952:1000
ग्रामीण लोकसंख्या	6.16 कोटी
साक्षरता टक्केवारीत (ग्रामीण)	77.00
पंचायती राज संस्थांची संख्या	28,253
(i) जिल्हा पंचायती (जिल्हा परिषद)	34
(ii) गट पंचायती (पंचायत समिती)	351
(iii) ग्राम पंचायती (ग्राम पंचायत)	27,868
स्त्रोत: ग्राम विकास व पंचायत राज विभागाने जानेवारी 2020 मध्ये सादर केलेली माहिती आणि जनगणना 2011	

1.2 पंचायती राज संस्थांची संघटनात्मक संरचना

पंचायती राज संस्थांमध्ये अनुक्रमे जिल्हा स्तरावर जिल्हा परिषदा, गट स्तरावर पंचायत समिती आणि गाव स्तरावर ग्राम पंचायत अशा तीन स्तरांचा समावेश असतो. महाराष्ट्रातील पंचायती राज संस्थांची संघटनात्मक संरचना आलेख 1 मध्ये चित्रित केली आहे.

आलेख 1: पंचायती राज संस्थांची संघटनात्मक संरचना

राज्य स्तरावर पंचायती राज संस्थांसाठी महाराष्ट्र शासनाचा ग्राम विकास व पंचायत राज विभाग नोडल विभाग म्हणून काम करतो. जिल्हा परिषदांमध्ये मुख्य कार्यकारी अधिकारी, पंचायत समितींमध्ये गटविकास अधिकारी व ग्राम पंचायतींमध्ये ग्राम विकास अधिकारी/ग्रामसेवक, हे कार्यात्मकरित्या संबंधित निर्वाचित मंडळाला आणि प्रशासनिकरित्या राज्य शासनामधील पदश्रेणीतील त्यांच्या निकटच्या वरिष्ठ प्राधिका-यांना प्रतिवेदन करतात.

महाराष्ट्रात मार्च 2019 रोजी 44,146 गावांकरिता 27,868 ग्राम पंचायती होत्या. ग्राम स्तरावर कार्यरत असलेले ग्राम विकास अधिकारी/ग्राम सेवक हे ग्राम पंचायतीचे सचिव म्हणून काम पाहतात व ते ग्राम पंचायत स्तरावर लेखे व दफतर ठेवण्यासाठी जबाबदार असतात.

राज्यातील 27,868 ग्राम पंचायतींच्या तुलनेत ग्राम विकास अधिकारी/ग्राम सेवक यांची मंजूर पदे फक्त 22,820 होती. मार्च 2019 रोजी 20,954 (92 टक्के) कर्मचारी

कार्यरत असून 1,866 (आठ टक्के) ग्राम विकास अधिकारी/ग्राम सेवक यांचा अनुशेष होता.

1.3 पंचायती राज संस्थांची कार्यपद्धती

1.3.1 महाराष्ट्रातील 36 जिल्ह्यांपैकी 34 जिल्ह्यांत जिल्हा परिषदा आहेत. (दोन जिल्हे जसे की मुंबई शहर व मुंबई उपनगरे यांना ग्रामीण क्षेत्र नाही). जिल्हा परिषदांमध्ये शिक्षण, सार्वजनिक बांधकाम, आरोग्य, लघु पाटबंधारे, ग्रामीण पाणी पुरवठा, समाज कल्याण, पशुसंवर्धन, कृषी, महिला व बाल कल्याण, वित्त, सामान्य प्रशासन, ग्रामपंचायत इत्यादि करिता स्वतःचे विभाग आहेत.

1.3.2 जिल्ह्याचा नियोजनबद्ध विकास करण्यासाठी आणि साधनसंपत्तीचा वापर करण्यासाठी जिल्हा परिषदांना अंदाजपत्रक तयार करावे लागते. जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणेमार्फत निधी पुरविल्या जाणा-या केंद्र शासनाच्या योजना व राज्य शासनाच्या योजना देखील जिल्हा परिषदांमार्फत राबविल्या जातात. पाणीपट्टी, यात्रा कर आणि जमीन व इमारतींवरील विशेष कराची आकारणी करण्यासाठी जिल्हा परिषदांना प्राधिकृत करण्यात आले आहे.

1.3.3 महाराष्ट्रात तालुका स्तरावरील पंचायतीच्या मध्यम स्तराला, पंचायत समिती म्हणून ओळखले जाते. राज्यात 351 पंचायत समित्या आहेत. पंचायत समित्यांना महसुलाचा स्वतःचा लक्षणीय स्रोत नसतो व त्या जिल्हा परिषदांकडून मिळणा-या अनुदानावर पूर्णतः अवलंबून असतात. पंचायत समित्या गट स्तरावरील विकास कामे राबवितात.

1.3.4 ग्राम पंचायत अधिनियमात ग्रामसभा स्थापन करण्याची तरतूद आहे, जी ग्रामपंचायत क्षेत्रातील गावांच्या मतदार याद्यात नोंद असलेल्या व्यक्तींचा समावेश असणारी कार्यकारिणी असते. इमारतींवरील कर, सुधारणा कर, यात्रा कर, जत्रा/उत्सव/करमणूक यांवरील कर, सायकली, वाहने, दुकाने, उपाहारगृहे इत्यादींवर कर आकारण्यास ग्राम पंचायतींना प्राधिकृत करण्यात आले आहे.

1.3.5 ग्रामसभांनी नियमित बैठका घेणे आवश्यक आहे. त्या, राज्य/केंद्र शासनाच्या योजनांसाठी लाभार्थीची निवड करतात, ग्राम पंचायतींनी राबवावयाच्या विकास योजना व प्रकल्प तयार करून मंजूर करतात आणि विकास योजनांवर ग्राम पंचायतींनी करावयाच्या खर्चास मंजूरी देतात. ग्राम पंचायतींच्या जमीन अधिग्रहित करावयाच्या प्रस्तावावर सुद्धा ते आपले अभिप्राय देतात.

1.3.6 पंचायती राज संस्थांमधील व्यापक जबाबदा-यांची रचना विस्तृतपणे तक्ता 1.1.2 मध्ये दर्शविली आहे:

तक्ता 1.1.2: पंचायती राज संस्थांमधील जबाबदा-यांची रचना

पंचायती राज संस्था	नेमून दिलेली कार्ये
मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद	1. निधीचे आहरण व संवितरण 2. वार्षिक अंदाजपत्रक व लेखे तयार करणे 3. जिल्हा परिषदेच्या अधिकाऱ्यांचे पर्यवेक्षण व नियंत्रण 4. कंत्राटांना अंतिम रूप देणे 5. जिल्हा परिषदांच्या लेख्यांची विवरणपत्रे शासकीय राजपत्रात प्रसिध्द करणे
मुख्य लेखा व वित्त अधिकारी, जिल्हा परिषद	1. जिल्हा परिषदेच्या लेख्यांचे संकलन 2. वित्तीय सल्ला देणे
जिल्हा परिषदेमधील विभागांचे प्रमुख	1. कामांना तांत्रिक मंजूरी देणे आणि विकास योजना राबविणे 2. वर्ग II अधिका-यांच्या कामाचे पर्यवेक्षण करणे
गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती	1. निधीचे आहरण व संवितरण 2. योजनांचे कार्यान्वयन व संनियंत्रण आणि लेखे व अभिलेखे ठेवणे
ग्राम सेवक, ग्राम पंचायत	1. ग्रामसभेचा सचिव या नात्याने सचिव कार्ये 2. योजनांचे कार्यान्वयन व संनियंत्रण आणि लेखे व अभिलेखे ठेवणे
स्त्रोत: महाराष्ट्र जिल्हा परिषद आणि पंचायत समिती अधिनियम, 1961 आणि महाराष्ट्र ग्राम पंचायत अधिनियम, 1958	

1.3.7 73व्या घटनादुरुस्ती अधिनियम, 1992 द्वारे समाविष्ट केलेला अनुच्छेद 243 जी, भारतीय संविधानाच्या अकराव्या अनुसूचीमध्ये नमूद केलेल्या 29 विषयांसंबंधी पंचायतींना योग्य स्तरावर अधिकार व जबाबदाऱ्यांचे हस्तांतरण करण्याचे परिकल्पित करतो. भारतीय संविधानाच्या अकराव्या अनुसूचीतील 29 कार्यांपैकी 14 कार्ये¹ व 15,480 कार्याधिकारी (मनुष्यबळ) पंचायती राज संस्थांना हस्तांतरीत केले होते. तथापि, कृषी, मत्स्यव्यवसाय, सामाजिक वने, शिक्षण, कुटुंब कल्याण या कार्यासहीत इतर 15 कार्ये पंचायती राज संस्थांना हस्तांतरीत करणे प्रलंबित (मार्च 2020) होते.

शिवाय, हस्तांतरीत 14 कार्यांपैकी, पंचायती राज संस्थांबरोबरच शासकीय विभाग व राज्यसंलग्न (पॅरास्टॅटल) अभिकरणे देखील जबाबदार असल्याने ही कार्ये पार पाडण्यात

¹ 1. लघु पाटबंधारे, जल व्यवस्थापन आणि पाणलोट विकास, 2. पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय आणि कुक्कुटपालन, 3. ग्रामीण गृहनिर्माण, 4. पेय जल, 5. रस्ते, नाले, पुल, तर (फेरीज), जलमार्ग आणि दळणवळणाची इतर साधने, 6. अपारंपारिक उर्जा स्त्रोत, 7. दारिद्र्य निर्मुलन कार्यक्रम, 8. प्रौढ आणि अनौपचारिक शिक्षण, 9. वाचनालये, 10. सांस्कृतिक कार्ये, 11. रुग्णालये, प्राथमिक आरोग्य केंद्रे आणि दवाखाने यासहीत आरोग्य आणि स्वच्छता, 12. महिला आणि बाल विकास, 13. अपंग आणि मनोरुग्णांच्या कल्याणासहीत समाज कल्याण आणि 14. सार्वजनिक वितरण प्रणाली.

परस्परव्याप्तता (ओव्हरलॅप) होण्यात झाली. पंचायती राज संस्थांना त्यांची कार्ये पार पाडण्यात मर्यादित भूमिका होती आणि हस्तांतरणाच्या संदर्भाने ते सुसंगत नव्हते.

1.3.8 राज्य शासनाच्या 2018-19 दरम्यानच्या एकूण ₹ 2,03,280 कोटी महसूल प्राप्तीपैकी (केंद्रीय कर आणि शुल्कातील राज्याचा हिस्सा आणि भारत सरकारकडून प्राप्त सहाय्यक अनुदाने वगळून) ₹ 21,124 कोटी (10.39 टक्के) पंचायती राज संस्थांना वाटप करण्यात आले होते.

1.4 विविध समित्यांची स्थापना

भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद 243 झेडडी नुसार प्रत्येक राज्यात जिल्हा पातळीवर जिल्हा नियोजन समिती स्थापन करणे अपेक्षित आहे. जिल्हा परिषद आणि पंचायत समिती अधिनियमानुसार प्रत्येक जिल्हा परिषदेत विविध समित्या म्हणजेच स्थायी समिती, वित्त समिती, कार्य समिती, कृषी समिती, समाज कल्याण समिती, शिक्षण समिती, आरोग्य समिती, पशुसंवर्धन आणि दुग्धव्यवसाय समिती, जल व्यवस्थापन आणि स्वच्छता समिती इत्यादी स्थापण्याची तरतूद आहे.

राज्यात जिल्हा पातळीवर जिल्हा नियोजन समिती व जिल्हा परिषदांमध्ये इतर समित्या स्थापन केल्या होत्या.

1.5 लेखापरीक्षा व्यवस्था

1.5.1 प्राथमिक लेखापरीक्षकाकडून लेखापरीक्षण

वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन यांच्या प्रशासकीय नियंत्रणाखाली राज्यातील सर्व पंचायती राज संस्थांसाठी संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा हे वैधानिक लेखापरीक्षक आहेत. पंचायत समित्या व ग्राम पंचायतींच्या लेखापरीक्षेव्यतिरिक्त संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा हे जिल्हा परिषदांमधील प्रत्येक विभागाचे लेखापरीक्षण करतात.

लेखापरीक्षण पूर्ण झाल्यावर मुंबई स्थानिक निधी अधिनियम, 1930 च्या कलम 9 मध्ये दिलेल्या नमुन्यात संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा हे लेखापरीक्षा अहवाल तयार करतात आणि लेखापरीक्षित कार्यालयास जारी करतात. संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा हे पंचायती राज संस्थांना वर्षभरात जारी केलेल्या महत्त्वाच्या लेखापरीक्षा अभिक्षणांचा वार्षिक लेखापरीक्षा आढावा अहवाल सुध्दा तयार करतात. ग्राम विकास आणि पंचायत राज विभागातर्फे लेखापरीक्षा आढावा अहवाल राज्य विधानमंडळात सादर केला जातो.

- जून 2020 रोजी, सर्व जिल्हा परिषदा, पंचायत समित्या व 27,868 ग्राम पंचायतीपैकी 6,220 ग्राम पंचायतींचे वर्ष 2018-19 पर्यंतचे लेखापरीक्षण संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांनी पूर्ण केले होते.

- मुंबई स्थानिक निधी अधिनियम, 1930 च्या कलम 8 नुसार, संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांनी लेखापरीक्षा केलेल्या अंतिम दिनांकापासून तीन महिन्यांच्या आत लेखापरीक्षित कार्यालयाला लेखापरीक्षा अहवाल जारी करणे आवश्यक होते. वर्ष 2018-19 दरम्यान (जुलै ते जून) संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांनी जिल्हा परिषदा व पंचायत समित्यांना जारी केलेल्या 860 लेखापरीक्षा अहवालांपैकी 725 (84 टक्के) लेखापरीक्षा अहवाल नियत वेळेत जारी केले होते. तसेच, वर्ष 2018-19 दरम्यान (जुलै ते जून) ग्राम पंचायतींना जारी केलेल्या 18,297 लेखापरीक्षा अहवालांपैकी 15,946 (87 टक्के) लेखापरीक्षा अहवाल नियत वेळेत जारी केले होते.
- जून 2019 च्या अखेरीस, वर्ष 2018-19 पर्यंत पूर्ण झालेल्या लेखापरीक्षांपैकी दुर्विनियोग, अफरातफर, अपहार इत्यादीशी संबंधित ₹ 88.83 कोटी अंतर्भूत असलेली 1,543 लेखापरीक्षा अभिक्षणे जिल्हा परिषदा/पंचायत समित्या यांच्याकडे प्रलंबित होती. तसेच जून 2019 च्या अखेरीस ₹ 343.06 कोटी अंतर्भूत असलेली 33,944 लेखापरीक्षा अभिक्षणे ग्राम पंचायतींकडे प्रलंबित होती.
- राज्य विधानमंडळाने स्थापन केलेल्या पंचायत राज समितीमध्ये लेखापरीक्षा आढावा अहवाल चर्चिला जातो. पंचायत राज समितीने 2013-14 पर्यंतचे लेखापरीक्षा अहवाल चर्चिले होते. संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांनी वर्ष 2016-17 व 2017-18 चे पंचायती राज संस्थांचे ग्राम विकास आणि पंचायत राज विभागाला अनुक्रमे जानेवारी 2019 व मार्च 2020 मध्ये सादर केलेले लेखापरीक्षा आढावा अहवाल अद्याप राज्य विधानमंडळात सादर करावयाचे (सप्टेंबर 2020) होते.

1.5.2 भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांच्याकडून लेखापरीक्षण

भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक (कर्तव्ये, अधिकार आणि सेवाशर्ती) अधिनियम, 1971 च्या कलम 14 अन्वये पंचायती राज संस्थांचे लेखापरीक्षण केले जाते. भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांकडून संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांना तांत्रिक मार्गदर्शन दिले जाते व पर्यवेक्षण सुध्दा केले जाते.

प्रारंभिक लेखे/अभिलेखे यांच्या स्थानिक लेखापरीक्षेदरम्यान आढळून आलेली परंतु तिथल्या तिथे निराकरण न केलेली वित्तीय अनियमितता व त्रुट्या यासंबंधातील लेखापरीक्षा अभिक्षणे निरीक्षण अहवालांच्या माध्यमातून पंचायती राज संस्थांचे प्रमुख व विभागीय प्राधिकरणांना कळविले जातात. सहा महिन्यांहून अधिक काळ प्रलंबित असलेली लेखापरीक्षा अभिक्षणे सुध्दा कारवाईसाठी राज्य शासनाच्या निदर्शनास आणून दिली जातात.

पंचायती राज संस्थांच्या लेखापरीक्षणातून उद्भवलेली महत्त्वाची लेखापरीक्षा अभिक्षणे भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद 151(2) अन्वये राज्य विधानमंडळासमोर ठेवण्यात येणा-या भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांच्या समूहआधारित लेखापरीक्षा अहवालात समाविष्ट करण्यासाठी संस्कारित केली जातात.

स्थानिक संस्थांची कार्यपद्धती, उत्तरदायित्व कार्यतंत्र आणि वित्तीय प्रतिवेदन बाबींचा आढावा यांचा समावेश असलेला राज्यातील स्थानिक संस्थांवरचा वार्षिक तांत्रिक निरीक्षण अहवाल देखील वित्त विभाग, महाराष्ट्र शासन यांच्या 31 मार्च 2011 च्या शासन निर्णयामधील तरतुदीनुसार राज्य विधानमंडळासमोर ठेवण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाला सादर केला जातो. 31 मार्च 2018 या वर्ष अखेरचा वार्षिक तांत्रिक निरीक्षण अहवाल सप्टेंबर 2020 मध्ये राज्य विधानमंडळासमोर ठेवण्यात आला.

1.6 भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांच्याकडून तांत्रिक मार्गदर्शन आणि पर्यवेक्षण

तेराव्या वित्त आयोगाच्या परिच्छेद 10.67 मध्ये अशी शिफारस (डिसेंबर 2009) आहे की पंचायती राज संस्था आणि नागरी स्थानिक संस्था यांचे लेखे ठेवण्यासंदर्भात व लेखापरीक्षेसाठी तांत्रिक मार्गदर्शन आणि पर्यवेक्षणाची जबाबदारी भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांच्याकडे सोपविण्यात यावी. त्यानुसार, वित्त विभागाने मार्च 2011 च्या शासन निर्णयानुसार, तांत्रिक मार्गदर्शन आणि पर्यवेक्षणाची जबाबदारी भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांच्याकडे सोपविली. संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांच्या लेखापरीक्षा अहवालावर भाष्य करण्याबरोबरच शासन निर्णयामध्ये भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांनी संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांच्या अधिका-यांना व कर्मचा-यांना प्रशिक्षण देण्याची सुध्दा तरतुद होती.

भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांच्यावर सोपवलेल्या तांत्रिक मार्गदर्शन व पर्यवेक्षणाचा एक भाग म्हणून राज्यातील महालेखाकारांचे अधिकारी, संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा कार्यालयाच्या कर्मचा-यांना दुहेरी नोंद लेखांकन पद्धती (डबल एन्ट्री अकाउंटिंग सिस्टीम), आदर्श लेखांकन पद्धती, प्रपत्रामध्ये लेखे ठेवणे, लेखापरीक्षा तपासणी, स्थानिक संस्था मधील ई-गव्हर्नन्स इत्यादी विषयांवर नियमितपणे प्रशिक्षण देतात. पंचायती राज संस्थांना जारी केलेल्या लेखापरीक्षा अहवालात व लेखापरीक्षा आढावा अहवालांच्या चाचणी-तपासणी दरम्यान लेखापरीक्षा अहवालात आढळून आलेल्या त्रुटी अहवालांचा दर्जा सुधारण्यासाठी संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांना लक्षात आणून दिल्या जातात. तांत्रिक मार्गदर्शन व पर्यवेक्षणाचा एक भाग म्हणून लेखापरीक्षा अहवालाचा दर्जा सुधारण्यासाठी संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांच्या लेखापरीक्षा अहवालांच्या चाचणी-तपासणी दरम्यान भाष्य करण्याबरोबरच लेखापरीक्षा आढावा अहवालातील समान भाष्य केलेल्या परिच्छेदांचे एकत्रीकरण, लेखापरीक्षा आढावा

अहवालामध्ये समाविष्ट करण्यासाठी अभिक्षणांची पत लक्षात घेणे इत्यादी शिफारस संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांना केली होती (सप्टेंबर 2019). संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांनी सांगितले (ऑक्टोबर 2019) की पुढील लेखापरीक्षा आढावा अहवाल तयार करताना लेखापरीक्षा आढावा अहवालाबाबतच्या शिफारसी लक्षात घेतल्या जातील.

1.7 लेखापरीक्षण अभिक्षणांस प्रतिसाद

1.7.1 महालेखाकारांकडून लेखापरीक्षा झालेल्या पंचायती राज संस्थांचे प्रलंबित निरीक्षण अहवाल

डिसेंबर 2019 पर्यंत, महालेखाकार यांनी लेखापरीक्षा केलेल्या पंचायती राज संस्थांचे 3,435 निरीक्षण अहवाल (12,625 परिच्छेद) प्रलंबित होते जे तक्ता 1.1.3 मध्ये दर्शविले आहे.

तक्ता 1.1.3: प्रलंबित निरीक्षण अहवाल आणि परिच्छेद यांची स्थिती

वर्ष	निरीक्षण अहवाल	परिच्छेद
2014-15 पर्यंत	1775	4762
2015-16	286	1140
2016-17	157	674
2017-18	195	1327
2018-19	1022	4722
एकूण	3435	12625

1.7.2 लेखापरीक्षा अहवाल/वार्षिक तांत्रिक निरीक्षण अहवालात समाविष्ट असलेले परंतु लोक लेखा समिती पुढे चर्चेसाठी प्रलंबित परिच्छेद

डिसेंबर 2019 पर्यंत, वर्ष 2012-13 ते 2015-16 च्या स्थानिक संस्थांच्या लेखापरीक्षा अहवालात समाविष्ट असलेल्या पंचायती राज संस्थांशी संबंधित 11 परिच्छेदांपैकी पाच परिच्छेद आणि 2016-17 च्या वार्षिक तांत्रिक निरीक्षण अहवालात समाविष्ट केलेला एक परिच्छेद लोक लेखा समितीच्या चर्चेसाठी प्रलंबित होते जे तक्ता 1.1.4 मध्ये दर्शविले आहे.

तक्ता 1.1.4: लोक लेखा समितीद्वारे चर्चसाठी प्रलंबित असलेले परिच्छेद

अहवालाचे वर्ष	अहवालातील लेखापरीक्षा परिच्छेदांची संख्या	लोक लेखा समितीमध्ये चर्चा झालेले लेखापरीक्षा परिच्छेद	लोक लेखा समितीमध्ये चर्चसाठी प्रलंबित लेखापरीक्षा परिच्छेद
2012-13	01	00	01
2013-14	04	03	01
2014-15	02	01	01
2015-16	04	02	02
2016-17	01	00	01
एकूण	12	06	06

उत्तरदायित्व कार्यतंत्र आणि वित्तीय प्रतिवेदन बाबी

1.8 उत्तरदायित्व कार्यतंत्र

1.8.1 लोकायुक्त

महाराष्ट्र राज्याने महाराष्ट्र लोकायुक्त आणि उप-लोकायुक्त अधिनियम, 1971 नुसार लोकपाल (ऑम्बड्समन) संकल्पनेवर आधारित लोकायुक्त ही संस्था स्थापन (ऑक्टोबर 1972) केली. सार्वजनिक कर्मचा-यांच्या पदाचा दुरुपयोग व भ्रष्टाचाराचा आरोप असलेल्या तक्रारींची चौकशी करण्यासाठी आणि शिफारस करण्यासाठी लोकायुक्त ही एक स्वतंत्र वैधानिक कार्यकारिणी आहे.

मार्च 2019 पर्यंत, पंचायती राज संस्थांशी निगडित 562 तक्रारी लोकायुक्तांकडे प्राप्त झाल्या होत्या. त्यापैकी, 417 तक्रारींचा लोकायुक्तांकडून निपटारा झाला तर 145 तक्रारी निपटा-यासाठी प्रलंबित होत्या. बहुसंख्य तक्रारी या निवृत्तीवेतनाचे लाभ आणि नुकसान भरपाई इत्यादी न मिळाल्याच्या संदर्भात होत्या.

1.8.2 सामाजिक अंकेक्षण

राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी अधिनियम, 2005 च्या कलम 15(5)(ड) नुसार ग्राम पंचायती क्षेत्रातील सर्व कामांचे सामाजिक अंकेक्षण ग्राम सभेने करावयाचे असून सामाजिक अंकेक्षणादरम्यान उपस्थित सर्व अभिक्षणांवर ताबडतोब कृती करावयाची आहे.

नियोजन विभागाने महाराष्ट्रामध्ये सामाजिक अंकेक्षण कक्षाची स्थापना (सप्टेंबर 2013) केली. सामाजिक अंकेक्षण विभागाचे प्रमुख हे संचालक असतात, ज्यांना एक सहाय्यक संचालक आणि तीन राज्य समन्वयक मदत करतात. शिवाय,

ग्राम विकास मंत्रालयाच्या मार्गदर्शक सुचनांनुसार राज्य शासनाने संस्था नोंदणी अधिनियम, 1860 अंतर्गत सामाजिक अंकेक्षण आणि पारदर्शकतेसाठी महाराष्ट्र राज्य संस्थेची स्थापना केली (जानेवारी 2018). संचालक व संस्था दोन्ही सामाजिक अंकेक्षण विभागाकडून महाराष्ट्र राज्य संस्थेकडे कामांच्या स्थानांतरणाच्या प्रतिक्षेत आहेत.

महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेचे सामाजिक अंकेक्षण हे सामाजिक अंकेक्षण कक्षाने कंत्राटी घेतलेल्या गट व ग्राम संसाधन व्यक्तित्वाच्या मदतीने केले जाते. गावाच्या सामाजिक अंकेक्षणाचा अहवाल ग्रामसभेत चर्चिला जातो व आवश्यक कारवाईसाठी जिल्हा कार्यक्रम समन्वयक (जिल्हाधिकारी) यांच्याकडे सादर केला जातो. ग्राम सभा झाल्यापासून एक महिन्याच्या आत जिल्हा कार्यक्रम समन्वयकाने कृती अहवाल सामाजिक अंकेक्षण कक्षाला सादर करणे आवश्यक असते.

2018-19 दरम्यान 3,710 ग्राम पंचायतींचे सामाजिक अंकेक्षण नियोजित करण्यात आले होते, ज्यापैकी, संसाधन व्यक्ती व निधीच्या कमतरतेमुळे केवळ 2,001 ग्राम पंचायतींचे अंकेक्षण पूर्ण झाले. सामाजिक अंकेक्षण कक्षाने दिलेल्या माहितीनुसार 2017-18 मध्ये 10 जिल्हे, 2018-19 मध्ये 16 जिल्हे आणि 2019-20 (सप्टेंबर 2019 पर्यंत) मध्ये 11 जिल्ह्यांचे कृती अहवाल जिल्हा कार्यक्रम समन्वयकांकडून प्रलंबित होते.

लेखापरीक्षेतील निष्कर्षांवर कृती न केल्याने उत्तरदायित्वाची खात्री देण्यासाठी सामाजिक अंकेक्षणाचा उपयोग क्षीण न होण्याकरिता निष्कर्षांवर शीघ्रगतीने कारवाई करण्याची सामाजिक अंकेक्षण कक्षाने सुनिश्चिती करावी.

1.9 पंचायती राज संस्थांची अंतर्गत लेखापरीक्षा आणि अंतर्गत नियंत्रण प्रणाली

परिणामकारक अंतर्गत नियंत्रण प्रणाली आणि कायदे, संहिता आणि नियमपुस्तिका यांचे काटेकोर पालन, त्रुटी व अनियमितता यांच्या जोखीमा कमी करतात आणि अपव्यये, दुरुपयोग आणि गैरव्यवहार यांच्यापासून साधनसंपत्तीचे रक्षण करण्यास मदत करतात.

परिच्छेद 1.11.4 व 1.11.5 मध्ये चर्चित्याप्रमाणे रोकडवही व पासबुक यांचा ताळमेळ न घेणे, दैनंदिन/मासिक रोकडवही बंद न करणे, आहरण व संवितरण अधिका-यांनी रोकडवहीमधील नोंदी साक्षांकीत न करणे, विविध योजनांकरिता स्वतंत्र रोकडवही न ठेवणे, ऑनलाईन पोर्टलवर लेखे न ठेवणे, वार्षिक लेखे तयार करण्यातील विलंब यांचा विचार केल्यास पंचायती राज संस्थांमधील अंतर्गत नियंत्रण अपर्याप्त होते.

1.10 उपयोगिता प्रमाणपत्रे सादर करणे

मुंबई वित्तीय नियम, 1959 असे नमूद करतो की, विशिष्ट कारणांसाठी दिलेल्या अनुदानांची उपयोगिता प्रमाणपत्रे विभागीय अधिका-यांनी अनुदानित संस्थांकडून प्राप्त

करावीत आणि पडताळणीनंतर, उपयोगिता प्रमाणपत्रे त्याच्या मंजूरीच्या दिनांकापासून 12 महिन्यांच्या आत अन्यथा निर्दिष्ट केल्याशिवाय संबंधित लेखा कार्यालयास म्हणजेच महालेखाकार कार्यालय (लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र यांना अग्रेषित करावीत.

डिसेंबर 2020 पर्यंत, ग्राम विकास आणि पंचायत राज विभागाकडून मार्च 2018 पर्यंत मुक्त केलेल्या ₹ 2,830.50 कोटी निधीची 945 उपयोगिता प्रमाणपत्रे क्षेत्रीय कार्यालयांनी सादर न केल्यामुळे प्रलंबित होती. 945 प्रलंबित उपयोगिता प्रमाणपत्रांपैकी ₹ 2,385.68 कोटी (84 टक्के) रकमेची 723 उपयोगिता प्रमाणपत्रे एक ते दोन वर्षांपासून, ₹ 246.67 कोटी (नऊ टक्के) रकमेची 74 उपयोगिता प्रमाणपत्रे तीन ते पाच वर्षांपासून आणि ₹ 198.15 कोटी (सात टक्के) रकमेची 148 उपयोगिता प्रमाणपत्रे पाच वर्षांपासून अधिक काळ प्रलंबित होती.

1.11 वित्तीय प्रतिवेदन बाबी

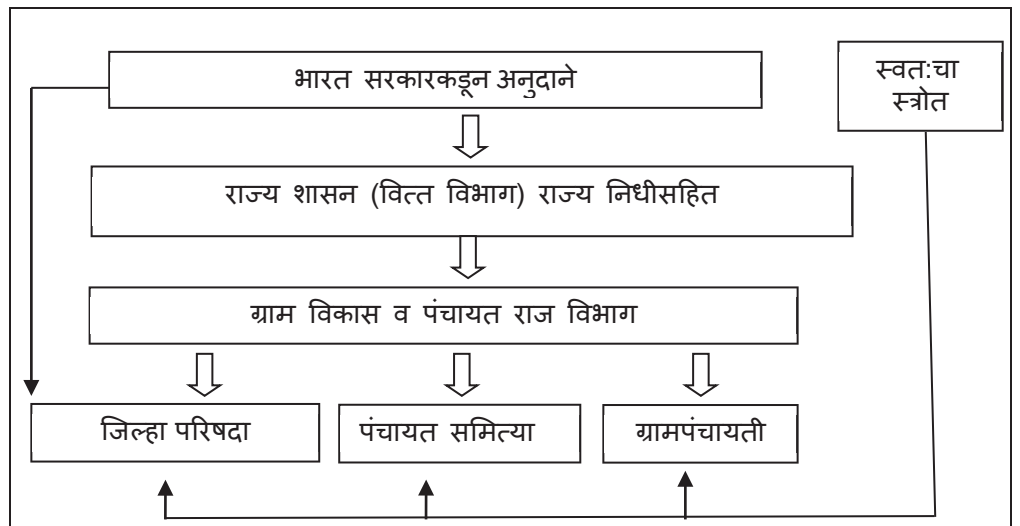
वित्तीय रुपरेषा

1.11.1 निधीचे स्रोत

कर आणि करेतर महसुलाचे स्वतःचे स्रोत म्हणजेच जत्रा कर, इमारत कर, शुल्क, जमीन आणि इमारतींवरील भाडे, पाणीपट्टी इत्यादी आणि जमिनीच्या विक्रीतून मिळणाऱ्या भांडवली जमा, याशिवाय पंचायती राज संस्थांना राज्य शासन आणि भारत सरकारकडून सामान्य प्रशासन, विकास योजना/कामे यांची अंमलबजावणी आणि ग्रामीण क्षेत्रात पायाभूत सुविधांची निर्मिती इत्यादीसाठी, सहाय्यक अनुदाने/कर्जे यांच्या रूपात निधी प्राप्त होतो. केंद्र/राज्य वित्त आयोग यांच्या शिफारसीनुसार सुद्धा निधी दिला जातो.

निधीच्या ओघाचे कार्यतंत्र आलेख 2 मध्ये दर्शविले आहे.

आलेख 2: निधीचा स्रोत

वर्ष 2014-15 ते 2018-19 या कालावधीतील पंचायती राज संस्थांची जमा व खर्चाची स्थिती तक्ता 1.1.5 मध्ये दर्शविली आहे.

तक्ता 1.1.5: वर्ष 2014-15 ते 2018-19 दरम्यान पंचायती राज संस्थांच्या जमा व खर्चाचा तपशील
(₹ कोटीत)

तपशील	2014-15	2015-16	2016-17	2017-18	2018-19
स्वतःचा महसूल	2239.92	2199.69	2453.59	2223.45	2780.44
राज्य शासनाकडून प्राप्त अनुदाने	28472.39	31817.55	32348.81	32197.43	34989.69 ²
वित्त आयोगाचे अनुदान	1589.89	1501.84	1831.59	1523.92	1444.08
केंद्र शासनाची इतर अनुदाने	662.42	643.12	819.93	1113.47	474.74
एकूण जमा	32964.62	36162.20	37453.92	37063.27	39688.95
एकूण खर्च	31869.42	32822.49	34399.08	33071.07 ³	35415.51
स्त्रोत:- जानेवारी 2020 मध्ये ग्राम विकास आणि पंचायत राज विभागाकडून प्राप्त झालेली माहिती					

1.1.1.2 राज्य वित्त आयोगाच्या शिफारसी

भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद 243(आय) प्रमाणे प्रत्येक पाच वर्षांनी राज्य वित्त आयोगाची स्थापना करावी.

फेब्रुवारी 2011 मध्ये स्थापन झालेल्या चौथ्या राज्य वित्त आयोगाने शिफारसीसह त्यांचा अहवाल महाराष्ट्र शासनाच्या वित्त विभागाकडे सादर केला (ऑक्टोबर 2017).

एकूण 118 शिफारसीपैकी प्रत्यक्ष वित्तीय भार असलेली एक शिफारस⁴ मान्य केली गेली (मार्च 2018) आणि सहा शिफारसी (प्रत्यक्ष वित्तीय भार-तीन, अप्रत्यक्ष वित्तीय भार-एक, प्रशासनिक सुधारणा-दोन) अंशतः मान्य केल्या गेल्या. उर्वरीत 111 शिफारसी महाराष्ट्र शासनाने अमान्य केल्या.

वित्त आयोगाच्या मान्य केलेल्या शिफारसींवरील ग्राम विकास आणि पंचायत राज विभागाने केलेली कारवाई प्रलंबित होती (डिसेंबर 2020).

² ग्राम विकास आणि पंचायत राज विभागाने सादर केलेल्या अनुदानातील आकडेवारी आणि राज्य वित्त अहवालात दर्शविलेल्या रकमेशी ताळमेळ करणे प्रलंबित होते.

³ वर्ष 2014-18 च्या सादर केलेल्या महसूल व खर्चाच्या रकमेचे आधीच्या वर्षामध्ये सादर केलेल्या रकमेशी ताळमेळ करणे प्रलंबित होते.

⁴ व्यवसाय कराद्वारे गोळा केलेल्या रकमेच्या 50 टक्के हिस्सा संबंधित स्थानिक संस्थांना वळता करावा.

2020-2025 या कालावधीचा पाचवा राज्य वित्त आयोग मार्च 2018 मध्ये गठीत केला गेला होता, त्यांनी त्यांचा अहवाल शिफारसीसह ऑगस्ट 2019 मध्ये सादर केला जो डिसेंबर 2020 मध्ये राज्य विधानमंडळासमोर ठेवण्यात आला.

1.11.3 केंद्रीय वित्त आयोगाच्या अनुदानांचा वापर

वर्ष 2015-16 ते 2019-20 दरम्यान चौदाव्या वित्त आयोगाने पंचायती राज संस्थांना ₹ 15,035.68 कोटी अनुदानाची शिफारस केली. अनुदानात दोन घटक म्हणजेच, सामान्य मुलभूत अनुदान⁵ आणि सामान्य कार्यात्मक अनुदान⁶ आहेत. ग्राम विकास आणि पंचायत राज विभागाकडून सामान्य कार्यात्मक अनुदान⁷ प्राप्त करण्यासाठी ग्राम पंचायतींना महाराष्ट्र शासनाच्या शासन निर्णयातील (जुलै 2015) अटी पूर्ण करणे आवश्यक होते.

चौदाव्या वित्त आयोगांतर्गत महाराष्ट्र शासनाला प्राप्त झालेली अनुदाने आणि 2018-19 दरम्यानच्या कालावधीत पंचायती राज संस्थांना वितरीत केली त्याचा तपशील तक्ता 1.1.6 मध्ये दिला आहे.

तक्ता 1.1.6: 2018-19 मध्ये प्राप्त झालेली अनुदाने आणि त्याच्या विनियोगाचा तपशील

(₹ कोटीत)

अनुदानाची वर्गवारी	14 व्या वित्त आयोगाने शिफारस केलेले अनुदान	भारत सरकारकडून वितरीत केलेले अनुदान	राज्य शासनाकडून पंचायती राज संस्थांना वितरीत केलेले अनुदान	सादर केलेल्या उपयोगिता प्रमाणपत्रांनुसार पंचायती राज संस्थांकडून विनियोग केलेले अनुदान	वापरण्यासाठी शिल्लक अनुदान
मूलभूत	3004.37	3004.37	3004.37	माहिती उपलब्ध झाली नाही	माहिती उपलब्ध झाली नाही
कार्यात्मक	378.81	-	-	-	-

स्त्रोत: ग्राम विकास आणि पंचायत राज विभाग, महाराष्ट्र शासन यांच्याकडून सादर केलेली माहिती

ग्राम विकास आणि पंचायत राज विभागाने पात्र ग्राम पंचायतींची यादी सादर न केल्यामुळे 2018-19 मध्ये भारत सरकारने कार्यात्मक अनुदाने मुक्त केली नव्हती.

⁵ मुलभूत अनुदानांतर्गत प्रत्येक ग्राम पंचायतींच्या हिश्यांचे वाटप (2011ची जनगणना) आधारावर 90:10 या अनुक्रमे लोकसंख्या आणि क्षेत्रफळाच्या प्रमाणात करायचे होते.

⁶ सामान्य मुलभूत अनुदान- ₹ 13,532.12 कोटी आणि सामान्य कार्यात्मक अनुदान- ₹ 1,503.56 कोटी.

⁷ (i) ग्राम पंचायतींचे अद्ययावत लेखे ठेवायचे होते आणि 2014-15 पर्यंत लेखापरीक्षा करावयाची होती, तसेच उत्पन्न/खर्च स्वतंत्रपणे दाखवायचे होते; आणि (ii) त्यांच्या स्वतःच्या स्त्रोतांकडून मागील वर्षीपेक्षा महसूलात वाढ होणे आवश्यक होते.

यामुळे ग्राम पंचायती ₹ 378.81 कोटींचे सामान्य मुलभुत अनुदान मिळवण्यापासून वंचित राहिल्या जे ग्राम पंचायतीच्या कल्याण व विकास योजना राबविण्यासाठी वापरता आले असते.

1.11.4 अभिलेखे ठेवणे

1.11.4.1 रोकड वही

महाराष्ट्र कोषागार नियम, 1968 च्या नियम 98(2)(ii) नुसार, प्रत्येक आर्थिक व्यवहार झाल्यावर लवकरात लवकर त्याची नोंद रोकड वहीत करावयाची असते आणि त्यांची तपासणी केल्याचे प्रमाण म्हणून कार्यालय प्रमुखाने ती साक्षात्कीत करावयाची असते. रोकड वही नियमितपणे बंद करून संपूर्णपणे तपासावयाची असते. पंचायती राज संस्थांच्या वर्ष 2018-19 मधील महालेखाकारांच्या स्थानिक लेखापरीक्षणात असे आढळून आले की, चाचणी-तपासणी केलेल्या 1,022 कार्यालयांपैकी 38 कार्यालयांत (परिशिष्ट 1.1), रोकड वही दररोज/दरमहा बंद केली नव्हती, विविध योजनांसाठी स्वतंत्र रोकड वही ठेवली नव्हती, आहरण व संवितरण अधिका-यांकडून दैनिक प्रविष्ट्यांचे नियमित साक्षात्कन केले गेले नव्हते इत्यादी अश्या अनेक त्रुटी आढळून आल्या.

1.11.4.2 रोकड वह्यांमधील शिल्लक रकमेचा बँक पासबुक बरोबर ताळमेळ

महाराष्ट्र जिल्हा परिषद व पंचायत समिती लेखे संहिता, 1968 च्या नियम 57 नुसार महिन्याच्या शेवटच्या कामकाजाच्या दिवशी रोकड वह्या बंद कराव्यात आणि शिल्लक रकमेचा ताळमेळ बँक पासबुकमधील शिल्लक रकमेशी करावा. वर्ष 2018-19 च्या स्थानिक लेखापरीक्षेदरम्यान चाचणी-तपासणी केलेल्या 1,022 कार्यालयांपैकी 58 (परिशिष्ट 1.2) कार्यालयांत रोकड वह्यांतील शिल्लक रकमेचा ताळमेळ बँक पासबुक मधील शिल्लक रकमेबरोबर घेतला गेला नव्हता.

1.11.5 पंचायती राज संस्थांद्वारे लेखे ठेवणे

जिल्हा परिषदेच्या वार्षिक लेख्यांमध्ये त्यांच्या अखत्यारित येणा-या पंचायत समितींच्या लेख्यांचा समावेश असतो. ज्या वर्षाशी लेखे संबंधित आहेत त्या वर्षानंतरच्या वित्तीय वर्षातील 10 जुलै रोजी किंवा त्यापूर्वी वार्षिक लेखे तयार करणे आवश्यक असते. जिल्हा परिषदेने मंजूर केलेले वार्षिक लेखे संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांच्याकडून प्रमाणित केले जातात. प्रमाणित वार्षिक लेखे सुध्दा राज्य विधानमंडळात सादर करणे आवश्यक होते.

प्रत्येक ग्राम पंचायत स्वतंत्र वार्षिक लेखे तयार करते जे प्रमाणित झाल्यानंतरच्या पुढील वर्षाच्या 1 जून रोजी किंवा त्यापूर्वी पंचायत समितीकडे सादर करणे आवश्यक असते. मंजूरीसाठी लेखे ग्राम सभेमध्ये देखील सादर केले जातात आणि ग्राम सभेने

दिलेल्या आदेशांची नोंद घेऊन सरपंच व ग्राम पंचायतींच्या सचिवांनी पालन करावयाचे असते.

1.11.5.1 वार्षिक लेखे तयार करण्यातील प्रलंबितता

सप्टेंबर 2020 रोजी सर्व जिल्हा परिषदांचे वर्ष 2015-16 साठीचे लेखे तयार झाले होते व प्रमाणित केले होते. एका जिल्हा परिषदेचे⁸ वर्ष 2016-17, आठ जिल्हा परिषदांचे⁹ वर्ष 2017-18 आणि 23 जिल्हा परिषदांचे¹⁰ वर्ष 2018-19 साठीचे वार्षिक लेखे प्रमाणित करणे प्रलंबित होते.

सर्व जिल्हा परिषदांचे वर्ष 2014-15 चे प्रमाणित वार्षिक लेखे जून 2019 मध्ये राज्य विधानमंडळासमोर ठेवण्यात आले. वर्ष 2015-16 चे प्रमाणित वार्षिक लेखे राज्य विधानमंडळासमोर ठेवण्याची प्रक्रिया प्रगतीपथावर होती तर वर्ष 2016-17 आणि 2017-18 चे वार्षिक लेखे सर्व जिल्हा परिषदांकडून येणे बाकी असल्याने पटलावर ठेवण्यात आले नाहीत.

1.11.5.2 लेखांकन पध्दती

ग्राम विकास आणि पंचायत राज विभागाने सर्व जिल्हा परिषदांना आणि ग्राम पंचायतींना त्यांचे वार्षिक लेखे हे पंचायती राज मंत्रालयाने विहित केलेल्या आदर्श लेखांकन पध्दती प्रपत्र I ते VIII मध्ये ठेवणे बंधनकारक (ऑक्टोबर 2013) केले आहे.

पंचायती राज संस्था त्यांचे लेखे आदर्श प्रपत्र I ते III नमुन्यातच म्हणजे, जमा व खर्च यासाठी प्रपत्र (आदर्श लेखांकन पध्दती-I), मुख्य शिर्षनिहाय एकत्रिकृत गोषवारा यासाठी प्रपत्र (आदर्श लेखांकन पध्दती-II) आणि मासिक ताळमेळ विवरणपत्र यासाठी प्रपत्र (आदर्श लेखांकन पध्दती-III) मध्ये ठेवत आहेत. एकही जिल्हा परिषद व ग्राम पंचायत लेखे प्रपत्र IV ते VIII मध्ये ठेवत नाहीत, जी प्रपत्रे, “प्राप्य व देय”, “अचल संपत्ती”, “चल संपत्ती”, “साठा व वस्तुसूची” आणि “मागणी, प्राप्ती आणि शेष” याबाबतची आहेत.

⁸ पालघर.

⁹ औरंगाबाद, बीड, बुलढाणा, धुळे, गोंदीया, लातूर, नागपूर, यवतमाळ.

¹⁰ अहमदनगर, अकोला, अमरावती, औरंगाबाद, बीड, भंडारा, बुलढाणा, धुळे, गडचिरोली, गोंदीया, हिंगोली, जालना, लातूर, नागपूर, नांदेड, नाशिक, उस्मानाबाद, पालघर, परभणी, रायगड, रत्नागिरी, वाशिम, यवतमाळ.

1.11.5.3 प्रियासॉफ्टमध्ये वार्षिक लेखे न ठेवणे

ग्राम विकास मंत्रालयाने राष्ट्रीय सूचना विज्ञान केंद्राच्या सहकार्याने पंचायती राज संस्थांच्या ऑनलाईन लेखे ठेवण्यासाठी पंचायती राज इन्स्टीटयुशन अकाऊंटिंग सॉफ्टवेअर म्हणजेच 'प्रियासॉफ्ट' ही इंटरनेटवर आधारित वेबबेस ऑनलाईन संगणकीय आज्ञावली विकसित केली आहे. प्रत्येक पंचायती राज संस्थेने प्रियासॉफ्ट मध्ये लेख्यांची माहिती नियमितपणे अद्ययावत करावयाची असते. पंचायती राज संस्थांनी सर्वसमावेशक माहिती नियमितपणे प्रियासॉफ्टमध्ये अपलोड केली आहे ह्याच्या सुनिश्चिततेची जबाबदारी जिल्हा परिषदांच्या मुख्य कार्यकारी अधिका-यांवर आहे.

प्रणालीत अपलोड केलेल्या ऑनलाईन माहितीनुसार (सप्टेंबर 2020), सर्व जिल्हा परिषदांनी वर्ष 2014-15 पर्यंत त्यांचे लेखे प्रियासॉफ्टमध्ये अद्ययावत केले होते. प्रियासॉफ्टमध्ये ठेवलेल्या वार्षिक लेख्यांची स्थिती तक्ता 1.1.7 मध्ये दिली आहे.

तक्ता 1.1.7: प्रियासॉफ्ट मध्ये वार्षिक लेखे ठेवणे

लेख्यांचे वर्ष	लेखे तयार केल्याची व प्रमाणित झालेल्या जिल्हा परिषदांची संख्या	प्रियासॉफ्टमध्ये लेखे ठेवलेल्या जिल्हा परिषदांची संख्या
2014-15	33	33
2015-16	34	18
2016-17	33	3
2017-18	26	1
2018-19	11	0
एकूण	137	55

स्त्रोत: ऑनलाईन प्रणालीवरून संकलित केलेली माहिती

अशाप्रकारे तयार करून प्रमाणित झालेल्या 137 वार्षिक लेख्यांपैकी केवळ 55 वार्षिक लेखे (40 टक्के) प्रियासॉफ्ट मध्ये ठेवले जात होते.

1.11.6 संक्षिप्त आकस्मिक व तपशीलवार आकस्मिक देयकांशी संबंधित मुद्दे

महाराष्ट्र कोषागार नियम, 1968 नुसार, आहरण आणि संवितरण अधिका-यांनी तपशीलवार आकस्मिक देयके (अंतिम खर्चाच्या प्रमाणकांच्या प्रती जोडून) आहरित केलेल्या संक्षिप्त आकस्मिक देयकांच्या बदल्यात 30 दिवसांच्या आत महालेखाकार कार्यालय (लेखे व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र यांना सादर करणे आवश्यक होते.

डिसेंबर 2020 पर्यंत, ग्राम विकास आणि पंचायत राज विभागाशी संबंधित ₹ 1.57 कोटी अंतर्भूत असलेली 87 संक्षिप्त आकस्मिक देयकांची तपशीलवार देयके प्रलंबित होती. प्रलंबित 87 तपशीलवार देयकांपैकी एक ते दोन वर्षामधील ₹ 0.96 कोटी (61 टक्के) रकमेची 72 तपशीलवार देयके, तीन ते पाच वर्षामधील ₹ 0.55 कोटी (35 टक्के) रकमेची 13 तपशीलवार देयके आणि ₹ 0.06 कोटी (चार टक्के) रकमेची दोन तपशीलवार देयके सहा ते 23 वर्षे इतका काळ प्रलंबित होती.

प्रकरण - ॥

नागरी स्थानिक संस्थांची कार्यपद्धती, उत्तरदायित्व कार्यतंत्र
आणि वित्तीय प्रतिवेदन बाबींचा आढावा

प्रकरण II

नागरी स्थानिक संस्थांची कार्यपध्दती, उत्तरदायित्व कार्यतंत्र आणि वित्तीय प्रतिवेदन बाबींचा आढावा

2.1 प्रस्तावना

74व्या घटनादुरुस्तीच्या (1992) अनुरूप, महाराष्ट्र शासनाने विद्यमान मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, 1888; महाराष्ट्र महानगरपालिका अधिनियम, 1949; नागपूर शहर महानगरपालिका अधिनियम, 1948; आणि महाराष्ट्र नगर परिषदा, नगर पंचायती व औद्योगिक नगरी अधिनियम, 1965 यात सुधारणा (डिसेंबर 1994) केल्या. स्वतःचा अधिनियम असलेली बृहन्मुंबई महानगरपालिकेव्यतिरिक्त इतर सर्व महानगरपालिका, सुधारणा केलेल्या (2011) महाराष्ट्र महानगरपालिका अधिनियम, 1949 मधील तरतुदीनुसार शासित केल्या जातात.

2.1.1. राज्याची रूपरेषा

2011च्या जनगणनेनुसार राज्याच्या एकूण ₹ 11.24 कोटी लोकसंख्येपैकी ₹ 5.08 कोटी (45 टक्के) ही नागरी क्षेत्रातील होती. 2011च्या जनगणनेनुसार राज्याच्या लोकसंख्येची आणि विकासाची स्थिती तक्ता 2.1.1 मध्ये दर्शविली आहे.

तक्ता 2.1.1: राज्याची महत्त्वाची सांख्यिकीय माहिती

निर्देशांक	माहिती
लोकसंख्या	11.24 कोटी
लोकसंख्येची घनता	365/कि.मी ²
लिंग गुणोत्तर (शहरी) स्त्री:पुरुष	903:1000
शहरी लोकसंख्या	5,08,18,259
साक्षरता प्रमाण टक्के (शहरी)	88.69
एकूण नागरी स्थानिक संस्था	396
i. महानगरपालिका	27
ii. नगरपरिषदा	241
iii. नगर पंचायती	128
स्रोत: नगर विकास विभाग, नागरी स्थानिक संस्थांनी सादर केलेली आकडेवारी आणि 2011 ची जनगणना	

2.2 नागरी स्थानिक संस्थांची संघटनात्मक संरचना

2.2.1 नागरी स्थानिक संस्थांची संघटनात्मक संरचना परिशिष्ट- 2.1 मध्ये चित्रित केली आहे. महाराष्ट्र शासनाचा नगर विकास विभाग हा सर्व नागरी संस्थांसाठी

नोडल विभाग म्हणून राज्य स्तरावर काम करतो. महानगरपालिकांमधील महानगरपालिका आयुक्त आणि नगरपरिषदा/नगर पंचायतींचे मुख्य अधिकारी संबंधित निर्वाचित प्राधिका-यांना आणि प्रशासनिकरित्या राज्य शासनातील पदानुक्रमानुसार निकटच्या वरिष्ठ प्राधिका-यांना प्रतिवेदन करतात.

2.2.2 राज्यात तीन लाखांपेक्षा जास्त लोकसंख्येच्या नागरी समुदायासाठी 27 महानगरपालिकांची निर्मिती करण्यात आली आहे. लोकसंख्या आणि दरडोई उत्पन्न या निकषांच्या आधारावर ह्या 27 महानगरपालिकांचे पाच प्रवर्गात म्हणजे अ+, अ, ब, क आणि ड असे वर्गीकरण¹ करण्यात आले आहे. सध्या अ+ प्रवर्गात फक्त बृहन्मुंबई महानगरपालिका, तर अ प्रवर्गात दोन² महानगरपालिका, ब प्रवर्गात तीन³ महानगरपालिका, क प्रवर्गात चार⁴ महानगरपालिका आणि ड प्रवर्गात 17⁵ महानगरपालिका आहेत.

त्याचप्रमाणे, लहान नागरी क्षेत्रांसाठी नगर पंचायतीसहीत 369 नगरपरिषदा निर्माण केल्या गेल्या आहेत आणि लोकसंख्येच्या आधारावर त्यांचे वर्गीकरण⁶ करण्यात आले आहे. राज्यात सध्या 17 'अ' वर्गीय, 73 'ब' वर्गीय, 151 'क' वर्गीय नगरपरिषदा आणि 128 नगर पंचायती आहेत.

2.3 नागरी स्थानिक संस्थांची कार्यपद्धती

2.3.1 नागरी स्थानिक संस्थांची उत्तरदायित्वाची विस्तृत संरचना तक्ता. 2.1.2 आणि 2.1.3 मध्ये दर्शविली आहे.

¹ प्रवर्ग अ+ (लोकसंख्या एक कोटीपेक्षा जास्त आणि दरडोई उत्पन्न ₹ 50,000 पेक्षा अधिक): एक; प्रवर्ग अ (लोकसंख्या 25 लाख आणि एक कोटी दरम्यान आणि दरडोई उत्पन्न ₹ 8,000 पेक्षा जास्त): दोन; प्रवर्ग ब (लोकसंख्या 15 लाख आणि 25 लाखांच्या दरम्यान आणि दरडोई उत्पन्न ₹ 5,000 पेक्षा जास्त): तीन; प्रवर्ग क (लोकसंख्या 10 लाख आणि 15 लाखांच्या दरम्यान आणि दरडोई उत्पन्न ₹ 3,000 पेक्षा जास्त): चार; आणि प्रवर्ग ड (लोकसंख्या तीन लाख आणि 10 लाखांच्या दरम्यान): 17.

² नागपूर आणि पुणे.

³ नाशिक, पिंपरी-चिंचवड आणि ठाणे.

⁴ औरंगाबाद, कल्याण-डोंबिवली, नवी मुंबई आणि वसई-विरार.

⁵ अहमदनगर, अकोला, अमरावती, भिवंडी-निजामपूर, चंद्रपूर, धुळे, जळगाव, कोल्हापूर, लातूर, मालेगाव, मिरा-भाईंदर, नांदेड-वाघाळा, परभणी, पनवेल, सांगली-मिरज-कुपवाड, सोलापूर आणि उल्हासनगर.

⁶ प्रवर्ग अ (लोकसंख्या एक लाख आणि तीन लाख दरम्यान): 17; प्रवर्ग ब (लोकसंख्या 40,000 आणि एक लाख दरम्यान): 73; प्रवर्ग क (लोकसंख्या 25,000 आणि 40,000 दरम्यान): 151; आणि नगर पंचायत (लोकसंख्या 10,000 आणि 25,000 दरम्यान) 128.

तक्ता 2.1.2: महानगरपालिकेच्या उत्तरदायित्वाची संरचना

अ.क्र.	प्राधिका-यांचे नांव	सोपवलेली कार्ये
1.	सर्वसाधारण सभा	महापालिकेच्या नगरपालिका निधीतून होणारे खर्च, विविध प्रकल्पांची व योजनांची अंमलबजावणी इत्यादींशी संबंधित धोरणात्मक निर्णय.
2.	स्थायी समिती	शक्ती प्रदानानुसार, अंदाजपत्रकास मंजुरी देणे व खर्चास मंजुरी देणे यांच्याशी संबंधित सर्व कार्ये.
3.	महापालिका आयुक्त	सर्वसाधारण सभेने घातलेल्या अटींच्या अधीन राहून सर्व योजना व प्रकल्पांचे प्रशासन व कार्यान्वयन.
4.	महापालिका मुख्य लेखापाल	वार्षिक अंदाजपत्रक तयार करणे, लेखे अंतिम करणे.
5.	महापालिका मुख्य लेखापरीक्षक	महापालिकेचे अंतर्गत लेखापरीक्षक म्हणून काम करणे, महापालिका लेखांची लेखापरीक्षा, लेखापरीक्षा अहवाल तयार करून तो स्थायी समितीस सादर करणे.
स्त्रोत: मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, 1888 आणि महाराष्ट्र महानगरपालिका अधिनियम, 1949		

तक्ता 2.1.3: नगरपरिषदा/नगरपंचायतीच्या उत्तरदायित्वाची संरचना

अ.क्र.	प्राधिका-यांचे नांव	सोपवलेली कार्ये
1.	नगर परिषद	नगरपालिका निधीतून होणारे खर्च, विविध प्रकल्पांची व योजनांची अंमलबजावणी इत्यादींशी संबंधित धोरणात्मक निर्णय.
2.	स्थायी समिती	शक्ती प्रदानानुसार, अंदाजपत्रकास मंजुरी देणे व खर्चास मंजुरी देणे यांच्याशी संबंधित सर्व कार्ये.
3.	मुख्य अधिकारी	अंदाजपत्रके तयार करणे व स्थायी समितीला सादर करणे, नगर परिषदांच्या वित्तीय व कार्यकारी प्रशासनाचे पर्यवेक्षण.
4.	लेखा अधिकारी/मुख्य लेखापाल	नगर परिषदेचे वार्षिक वित्तीय विवरणपत्र तयार करणे.
5.	महापालिका लेखापरीक्षक	नगरपरिषद/नगरपंचायतीच्या लेखांची लेखापरीक्षा, लेखापरीक्षा अहवाल तयार करणे व मुख्य अधिका-याला सादर करणे. अंतर्गत लेखापरीक्षण करणे.
स्त्रोत: महाराष्ट्र नगर परिषदा, नगर पंचायती व औद्योगिक नगरी अधिनियम, 1965 आणि महाराष्ट्र महानगर लेखा संहिता, 2013		

2.3.2 कर्तव्ये आणि अधिकार

स्वयं-शासन संस्था म्हणून कार्य करण्यासाठी आणि त्यांना प्रदान करण्यात आलेल्या जबाबदाऱ्या पार पाडण्यासाठी महाराष्ट्र महानगरपालिका अधिनियम, 1949 मधील कलम 63 नुसार, मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, 1888 च्या कलम 61 ते 68 आणि महाराष्ट्र नगर परिषदा, नगर पंचायती व औद्योगिक नगरी अधिनियम, 1965 च्या कलम 49 नुसार नागरी स्थानिक संस्था त्यांचे कर्तव्य आणि अधिकार वापरतात ज्यामध्ये सार्वजनिक बांधकाम, शिक्षण, सार्वजनिक आरोग्य व स्वच्छता, नगर

रचना आणि प्रशासन इत्यादी क्षेत्रांमध्ये विविध कार्ये करण्यासाठी वापरावयाच्या तरतुदी आहेत.

2.3.3 निधी, कार्ये आणि कार्याधिकारी यांचे नागरी स्थानिक संस्थांकडे हस्तांतरण

74व्या घटनादुरुस्ती कायद्यामध्ये अनुच्छेद 243 डब्ल्युचा समावेश करण्यात आला ज्यानुसार भारतीय संविधानाच्या बाराव्या अनुसूचीत नमूद केलेल्या 18 कार्यांच्या संबंधातील अधिकार आणि जबाबदाऱ्या महानगरपालिकांना हस्तांतरीत करण्यात आल्या. हस्तांतरीत करण्यात आलेली सर्व 18 कार्ये मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, 1888 च्या कलम 61 ते 68, महाराष्ट्र महानगरपालिका अधिनियम, 1949 च्या कलम 63 आणि महाराष्ट्र नगर परिषदा, नगर पंचायती व औद्योगिक नगरी अधिनियम, 1965 च्या कलम 49 अंतर्गत नागरी स्थानिक संस्थांकडे सोपविण्यात आली आहेत.

तथापि, नागरी स्थानिक संस्थांव्यतिरिक्त ही कार्ये पार पाडण्याकरिता शासकीय विभाग व राज्यसंलग्न (पॅरास्टॅटल) अभिकरणे देखील जबाबदार असल्याने ही कार्ये पार पाडण्यात परस्परव्याप्तता (ओव्हरलॅप) होण्यात झाली.

राज्याच्या वर्ष 2018-19 च्या ₹ 2,03,280 कोटी इतक्या एकूण महसुली जमापैकी (केंद्रीय कर आणि शुल्कांतील राज्याचा हिस्सा आणि भारत सरकारकडून प्राप्त सहाय्यक अनुदाने वगळून), नागरी स्थानिक संस्थांना ₹ 28,958.48 कोटी (14.25 टक्के) वाटप करण्यात आले.

2.4 विविध समित्यांची स्थापना

भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद 243 झेडडी नुसार प्रत्येक राज्यात जिल्हा पातळीवर जिल्हा नियोजन समितीची स्थापना करणे बंधनकारक आहे. मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, 1888 आणि महाराष्ट्र महानगरपालिका अधिनियम, 1949 नुसार प्रत्येक महानगरपालिकेमध्ये स्थायी समिती व परिवहन समिती अशा दोन समित्या असणे बंधनकारक आहे. अधिनियमात अशी देखील तरतूद आहे की महापालिकेने दिलेल्या कोणत्याही आदेशांचे पालन करण्यासाठी महापालिका वेळोवेळी विशेष समित्या देखील स्थापन करू शकते. महाराष्ट्र नगर परिषदा, नगर पंचायती व औद्योगिक नगरी अधिनियम, 1965 च्या कलम 62 नुसार प्रत्येक नगर परिषदेत स्थायी समिती, नियोजन व विकास समिती, सार्वजनिक बांधकाम समिती इत्यादी विविध समित्या स्थापन करण्याची तरतूद आहे.

राज्यातील महानगरपालिका व नगर परिषदा/नगर पंचायतींमध्ये जिल्हास्तरावर जिल्हा समिती व इतर समित्या स्थापन केल्या गेल्या होत्या.

2.5 लेखापरीक्षा व्यवस्था

2.5.1 प्राथमिक लेखापरीक्षक यांच्याकडून लेखापरीक्षण

महाराष्ट्र नगर परिषदा, नगर पंचायती व औद्योगिक नगरी अधिनियम, 1965 च्या कलम 104 मधील तरतुदीनुसार, नगर परिषदांचे लेखापरीक्षण संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांच्याकडून केले जाते.

महाराष्ट्र शासनाने मार्च 2011 मध्ये सर्व नागरी स्थानिक संस्थांचे लेखापरीक्षण संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांना दिले होते. महानगरपालिकांचे लेखापरीक्षण, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांच्या अधिपत्याखाली संयुक्त संचालक करतात. संयुक्त संचालकांना लेखापरीक्षा पार पाडण्यात तीन उपसंचालक मदत करतात.

संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा हे मुंबई स्थानिक निधी अधिनियम, 1930 मधील कलम 9 मध्ये दिलेल्या नमुन्यात लेखापरीक्षा अहवाल तयार करतात व लेखापरीक्षित कार्यालयास जारी करतात. संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा, वर्षभरात नागरी स्थानिक संस्थांना जारी केलेल्या लेखापरीक्षा अहवालांमधील महत्त्वाची लेखापरीक्षा अभिक्षणे समाविष्ट असलेला, वार्षिक लेखापरीक्षा आढावा अहवाल सुध्दा तयार करतात. नगर विकास विभागाकडून लेखापरीक्षा आढावा अहवाल राज्य विधानमंडळाकडे सादर केला जातो.

- जुन 2019 च्या अखेरीस 27 महानगरपालिकांपैकी दोन⁷ महानगरपालिकांचे वर्ष 2014-15 पासून, 21⁸ महानगरपालिकांचे वर्ष 2015-16 पासून आणि चार⁹ महानगरपालिकांचे वर्ष 2016-17 पासून लेखापरीक्षण प्रलंबित होते.
- मुंबई स्थानिक निधी अधिनियम, 1930 च्या कलम 8 नुसार संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांनी लेखापरीक्षा केल्याच्या शेवटच्या तारखेपासून तीन महिन्यांच्या आत लेखापरीक्षित कार्यालयाला लेखापरीक्षा अहवाल जारी करणे आवश्यक होते. वर्ष 2018-19 (जुलै ते जून) दरम्यान जारी केलेल्या 21 महानगरपालिका लेखापरीक्षा अहवालांपैकी पाच (24 टक्के) लेखापरीक्षा अहवाल विहित वेळेत जारी करण्यात आले होते, तर उर्वरित 16 (76 टक्के) लेखापरीक्षा अहवाल कालमर्यादेनंतर जारी करण्यात आले होते.

⁷ भिवंडी-निझामपूर आणि सांगली-मिरज-कृपवाड.

⁸ अकोला, अमरावती, औरंगाबाद, चंद्रपूर, धुळे, बृहन्मुंबई, जळगाव, कल्याण-डोंबिवली, कोल्हापूर, मालेगाव, मिरा-भाईंदर, नागपूर, नांदेड-वाघाळा, नाशिक, नवी मुंबई, परभणी, पिंपरी-चिंचवड, पुणे, सोलापूर, ठाणे आणि वसई-विरार.

⁹ अहमदनगर, लातूर, पनवेल आणि उल्हासनगर.

- नगर परिषदा/नगर पंचायतींच्या बाबतीत वर्ष 2018-19 (जुलै ते जून) दरम्यान जारी करण्यात आलेल्या 357 लेखापरीक्षा अहवालांपैकी, 321 (90 टक्के) लेखापरीक्षा अहवाल विहित वेळेत जारी करण्यात आले होते तर 36 (10 टक्के) लेखापरीक्षा अहवाल कालमर्यादेनंतर जारी करण्यात आले होते.
- जून 2019 च्या अखेरीस नगर परिषदा/नगर पंचायतींशी संबंधित ₹ 29.08 कोटी रक्कम अंतर्भूत असलेली दुर्विनियोग, अफरातफर, अपहार इत्यादींशी संबंधित 2,258 लेखापरीक्षा अभिक्षणे प्रलंबित होती. तसेच महानगरपालिकांशी संबंधित ₹ 1.24 कोटी रक्कम अंतर्भूत असलेली अपहार व अफरातफर संदर्भातील 34 लेखापरीक्षा अभिक्षणे प्रलंबित होती.
- संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांनी 2012-13 वर्षासाठीचा नागरी स्थानिक संस्थांचा लेखापरीक्षा आढावा अहवाल राज्य विधानमंडळात ठेवण्यासाठी नोव्हेंबर 2017 मध्ये नगर विकास विभागास सादर केला. परंतु, लेखापरीक्षा आढावा अहवाल राज्य विधानमंडळात उशीराने जुलै 2019 मध्ये ठेवण्यात आला.
- पंचायती राज संस्थांच्या लेखापरीक्षा आढावा अहवालाची चर्चा करण्यासाठी राज्य विधानमंडळाने पंचायत राज समिती स्थापन केली होती, परंतु नागरी स्थानिक संस्थांच्या लेखापरीक्षा आढावा अहवालावर चर्चा करण्यासाठी कोणतीही समिती स्थापन केली नव्हती.

2.5.2 भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांच्याद्वारे लेखापरीक्षण

भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक (कर्तव्ये, अधिकार व सेवाशर्ती) अधिनियम, 1971 च्या कलम 14 अन्वये नागरी स्थानिक संस्थांचे लेखापरीक्षण केले जाते. भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांच्याकडून संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांना तांत्रिक मार्गदर्शन दिले जाते आणि पर्यवेक्षण सुध्दा केले जाते.

प्रारंभिक लेखे/अभिलेखे यांच्या स्थानिक लेखापरीक्षणात आढळलेली वित्तीय अनियमितता आणि दोष परंतु त्याक्षणी निपटारा न झालेली अभिक्षणे निरीक्षण अहवालांद्वारे कार्यालय प्रमुख आणि विभागीय प्राधिका-यांना कळविली जातात. सहा महिन्यांपेक्षा जास्त काळासाठी प्रलंबित असलेल्या अभिक्षणांची संख्या दर्शविणारी विवरणपत्रे देखील कार्यवाहीसाठी राज्य शासनाकडे पाठविली जातात.

नागरी स्थानिक संस्थांच्या लेखापरीक्षणातून उद्भवलेली महत्त्वाची लेखापरीक्षा अभिक्षणे भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद 151(2) नुसार राज्य विधानमंडळात सादर केल्या जाणा-या भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांच्या समूहआधारित लेखापरीक्षा अहवालामध्ये समाविष्ट करण्यासाठी संस्कारित केली जातात.

2.6 भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांच्याकडून तांत्रिक मार्गदर्शन व पर्यवेक्षण

तेराव्या वित्त आयोगाच्या परिच्छेद 10.67 मध्ये अशी शिफारस (डिसेंबर 2009) आहे की पंचायती राज संस्था आणि नागरी स्थानिक संस्था यांच्या लेखापरीक्षेसाठी आणि लेख्यांसाठी तांत्रिक मार्गदर्शन आणि पर्यवेक्षणाची जबाबदारी भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांच्याकडे सोपविण्यात यावी. त्यानुसार, वित्त विभागाने मार्च 2011 च्या शासन निर्णयानुसार तांत्रिक मार्गदर्शन आणि पर्यवेक्षणाची जबाबदारी भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांच्याकडे सोपविली. संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांच्या लेखापरीक्षा अहवालावर भाष्य करण्याबरोबरच शासन निर्णयामध्ये, भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांनी संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांच्या अधिका-यांना व कर्मचा-यांना प्रशिक्षण देण्याची सुध्दा तरतुद होती.

भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांना दिलेल्या तांत्रिक मार्गदर्शन व पर्यवेक्षणाच्या जबाबदारीचा एक भाग म्हणून राज्यातील महालेखाकारांचे अधिकारी संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा यांच्या कर्मचा-यांना दुहेरी नोंद लेखांकन पध्दती (डबल एन्ट्री अकाउंटिंग सिस्टीम), आदर्श लेखांकन पध्दती प्रपत्रामध्ये लेखे ठेवणे, लेखापरीक्षा तपासणी, स्थानिक संस्थांमधील ई-प्रशासन इत्यादीवर नियमितपणे प्रशिक्षण देतात.

2.7 लेखापरीक्षण अभिक्षणांस प्रतिसाद

2.7.1 महालेखाकारांद्वारे लेखापरीक्षण केलेल्या नागरी स्थानिक संस्थांचे प्रलंबित निरीक्षण अहवाल

डिसेंबर 2019 च्या अखेरीस, महालेखाकार यांच्याद्वारे मार्च 2019 पर्यंत लेखापरीक्षण केलेल्या नागरी स्थानिक संस्थांचे 1,051 निरीक्षण अहवाल (7,905 परिच्छेद) प्रलंबित होते जे तक्ता 2.1.4 मध्ये दर्शविले आहे.

तक्ता 2.1.4: निरीक्षण अहवाल आणि परिच्छेदांच्या प्रलंबिततेची स्थिती

वर्ष	निरीक्षण अहवाल	परिच्छेद
2014-15 पर्यंत	518	2815
2015-16	114	683
2016-17	66	644
2017-18	116	1157
2018-19	237	2606
एकूण	1051	7905

2.7.2 लेखापरीक्षा अहवालात/वार्षिक तांत्रिक निरीक्षण अहवालात उपस्थित केलेले परंतु लोकलेखा समितीद्वारे चर्चेसाठी प्रलंबित असलेले परिच्छेद

डिसेंबर 2019 पर्यंत, 2012-13 ते 2015-16 च्या लेखापरीक्षा अहवालात समाविष्ट केलेल्या 31 परिच्छेदांपैकी 15 आणि 2016-17 च्या वार्षिक तांत्रिक निरीक्षण अहवालात समाविष्ट केलेले 18 परिच्छेद तक्ता 2.1.5 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे चर्चेसाठी प्रलंबित होते.

तक्ता 2.1.5: लोकलेखा समितीद्वारे चर्चेसाठी प्रलंबित असलेले लेखापरीक्षा परिच्छेद

लेखापरीक्षा अहवालाचे वर्ष	अहवालातील परिच्छेदांची संख्या	लोकलेखा समितीमध्ये चर्चिते गेलेले परिच्छेद	लोकलेखा समितीमध्ये चर्चेसाठी प्रलंबित परिच्छेद
2012-13	11	05	06
2013-14	06	02	04
2014-15	04	03	01
2015-16	10	06	04
2016-17	18	00	18
एकूण	49	16	33

उत्तरदायित्व कार्यतंत्र आणि वित्तीय प्रतिवेदन बाबी

2.8 उत्तरदायित्व कार्यतंत्र

2.8.1 लोकायुक्त

महाराष्ट्र शासनाने (ऑक्टोबर 1972) रोजी महाराष्ट्र लोकायुक्त आणि उप-लोकायुक्त अधिनियम, 1971 नुसार लोकपाल (ऑम्बड्समन) संकल्पनेवर आधारित लोकायुक्त ही संस्था स्थापन केली. सार्वजनिक कर्मचा-यांच्या पदाचा दुरुपयोग व भ्रष्टाचाराचा आरोप असलेल्या तक्रारींची चौकशी करण्यासाठी आणि शिफारस करण्यासाठी लोकायुक्त ही एक स्वतंत्र वैधानिक कार्यकारिणी आहे.

मार्च 2019 पर्यंत, नागरी स्थानिक संस्थांशी संबंधित 607 तक्रारी लोकायुक्तांकडे प्राप्त झाल्या होत्या. त्यापैकी, 502 तक्रारींचा लोकायुक्तांकडून निपटारा झाला तर 105 तक्रारी निपटा-यासाठी प्रलंबित होत्या. बहुसंख्य तक्रारी या निवृत्तीवेतनाचे लाभ आणि नुकसान भरपाई न मिळाल्याच्या संबंधातील होत्या.

2.8.2 सामाजिक अंकेक्षण

सामाजिक अंकेक्षण ही सातत्यपूर्ण आणि सतत चालू असणारी प्रक्रिया आहे, ज्यामध्ये प्रकल्प, कायदे आणि धोरणाच्या अंमलबजावणीत पारदर्शकता व सार्वजनिक जबाबदारीची आणि प्राथमिक स्वारस्य घटकांच्या (स्टेकहोल्डर्स) सक्रिय सहभागासह

त्याचा समाजामधील परिणाम याची खात्री करण्यासाठी अंमलबजावणीच्या विविध स्तरांवर कामाचे परिमाण आणि गुणवत्ता यांच्या पडताळणीचा समावेश आहे.

ग्रामपंचायतींमधील महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेचे सामाजिक अंकेक्षण करण्यासाठी नियोजन विभागाने जरी सामाजिक अंकेक्षण कक्षाची स्थापना केली होती तरी अशाप्रकारची व्यवस्था नागरी स्थानिक संस्थांसाठी निर्माण केली गेली नव्हती.

2.8.3 मालमत्ता कर मंडळ

मालमत्ता करांचे निर्धारण करण्यासाठी स्वतंत्र आणि पारदर्शक कार्यपद्धती निर्माण करण्यासाठी नागरी स्थानिक संस्थांच्या मदतीकरिता राज्यस्तरीय मालमत्ता कर मंडळाची स्थापना करण्याची शिफारस 13व्या वित्त आयोगाने केली होती. राज्य विधानमंडळाने महाराष्ट्र महापालिका मालमत्ता कर मंडळ अधिनियम, 2011 अंमलात आणला (मार्च 2011). राज्य विधानमंडळाने महाराष्ट्र महापालिका मालमत्ता कर मंडळ अधिनियम, 2011 जरी अंमलात आणला तरी आजपर्यंत (फेब्रुवारी 2020) मंडळाची स्थापना झालेली नाही.

2.8.4 सेवास्तर निर्देशांक

13 व्या वित्त आयोगाच्या शिफारशीनुसार, राज्य शासनाने अधिसूचित करावे किंवा सर्व महानगरपालिका आणि नगरपालिका यांच्याकडून चार सेवा क्षेत्रे जसे की पाणीपुरवठा, मलनिःसारण, पर्जन्य जलवाहिन्या आणि घनकचरा व्यवस्थापन यांची सेवा मानके पुढील वित्तीय वर्षामध्ये साध्य करण्याचे नियोजित केल्याचे अधिसूचित करून घ्यावे.

नगर विकास विभागाने वर्ष 2019-20 पर्यंतच्या कालावधीसाठी सेवास्तर निर्देशांक अधिसूचित केले होते.

2.8.5 आगीच्या धोक्यांना प्रतिसाद

13व्या वित्त आयोगाच्या शिफारशीनुसार, सर्व महानगरपालिका, ज्यांची लोकसंख्या 2001 च्या जनगणनेनुसार एक दशलक्षपेक्षा जास्त आहे, त्यांनी आपापल्या क्षेत्रात आगीच्या धोक्यांना प्रतिसाद आणि सौम्यकरणासाठी योजना तयार ठेवावी.

त्यानुसार नगर विकास विभागाने महानगरपालिकांसाठी आगीच्या धोक्यांना प्रतिसाद व शमन आराखडा तयार केला.

2.9 उपयोगिता प्रमाणपत्रे सादर करणे

मुंबई वित्तीय नियम, 1959 असे नमूद करतो की, विशिष्ट कारणांसाठी दिलेल्या अनुदानांची उपयोगिता प्रमाणपत्रे विभागीय अधिका-यांनी अनुदानित संस्थांकडून प्राप्त

करावीत आणि पडताळणीनंतर, उपयोगिता प्रमाणपत्रे त्याच्या मंजूरीच्या दिनांकापासून 12 महिन्यांच्या आत अन्यथा निर्दिष्ट केल्याशिवाय संबंधित लेखा कार्यालयास म्हणजेच महालेखाकार कार्यालय (लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र यांना अग्रेषित करावीत.

डिसेंबर 2020 च्या अखेरीस, मार्च 2018 पर्यंत मुक्त केलेल्या ₹ 3,732.50 कोटी अनुदानाची 1,045 उपयोगिता प्रमाणपत्रे क्षेत्रीय कार्यालयांकडून प्रलंबित होती. 1,045 प्रलंबित उपयोगिता प्रमाणपत्रांपैकी ₹ 2,379.35 कोटी (64 टक्के) रकमेची 360 उपयोगिता प्रमाणपत्रे एक ते दोन वर्षांपासून, ₹ 1,035.15 कोटी (28 टक्के) रकमेची 345 उपयोगिता प्रमाणपत्रे तीन ते पाच वर्षांपासून आणि ₹ 318.00 कोटी (आठ टक्के) रकमेची 340 उपयोगिता प्रमाणपत्रे पाच वर्षांहून अधिक काळ प्रलंबित होती.

2.10 नागरी स्थानिक संस्थांची अंतर्गत लेखापरीक्षा आणि अंतर्गत नियंत्रण प्रणाली

परिणामकारक अंतर्गत नियंत्रण प्रणाली आणि कायदे, संहिता आणि नियमपुस्तिका यांचे काटेकोर पालन, त्रुटी आणि अनियमितता यांच्या जोखिमा कमी करतात आणि अपव्यय, दुरुपयोग आणि गैरव्यवहार यांच्यापासून साधनसंपत्तीचे रक्षण करण्यास मदत करतात.

महाराष्ट्र महानगरपालिका अधिनियम, 1949 च्या कलम 105 व मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, 1888 च्या कलम 135 मध्ये अशी तरतूद आहे की महापालिका मुख्य लेखापरीक्षकांनी महापालिकेच्या लेख्यांचे लेखापरीक्षण करावे आणि त्याचा अहवाल महानगरपालिकेच्या स्थायी समितीस सादर करावा. महापालिका मुख्य लेखापरीक्षक हे महानगरपालिकांचे अंतर्गत लेखापरीक्षक म्हणून काम करतात. महाराष्ट्र महानगरपालिका लेखा संहिता, 2013 च्या नियम 393 व 394 नुसार महापालिका लेखापरीक्षकांनी महापालिका लेख्यांचे लेखापरीक्षण करावे व अहवाल नगर परिषद/नगर पंचायतीच्या मुख्य अधिका-यांना सादर करावा.

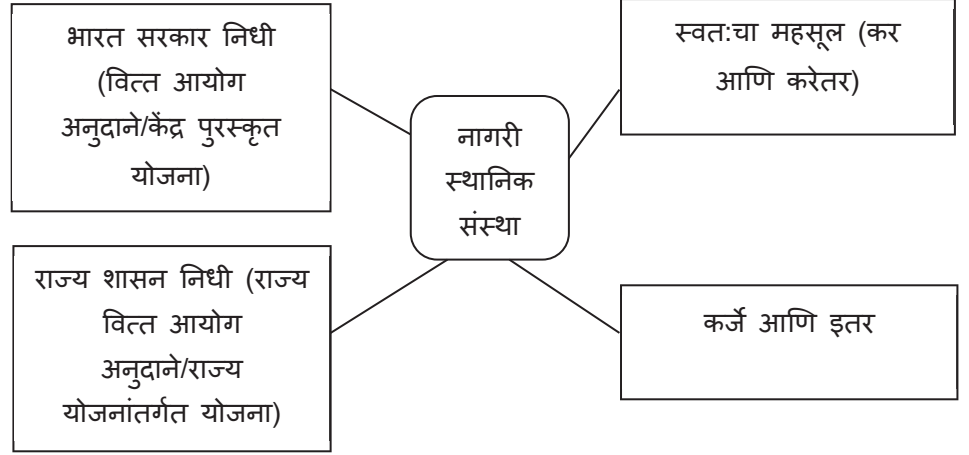
रोकड वहीचा पासबुक बरोबर ताळमेळ न घेणे, रोकड वही न ठेवणे, रोकड वही ठेवण्यातील त्रुटी, वार्षिक लेखे तयार करण्यास विलंब करणे या परिच्छेद 2.11.4.1, 2.11.4.2 व 2.11.5.1 मध्ये चर्चितलेल्या गोष्टींवरून नागरी स्थानिक संस्थांमधील अंतर्गत नियंत्रण अपर्याप्त असल्याचे दिसून येते.

2.11 वित्तीय प्रतिवेदन बाबी

2.11.1 निधीचा स्रोत

नागरी स्थानिक संस्थांच्या साधनसंपत्तीत स्वतःचा महसूल, अभिहस्तांकीत महसूल, केंद्र/राज्य शासनाचे अनुदान आणि कर्जे यांचा समावेश असतो जे आलेख 1 मध्ये दर्शविले आहे:

आलेख 1: निधीचा स्रोत

27 महानगरपालिका आणि 369 नगरपरिषदा व नगर पंचायतींची 2014-15 ते 2018-19 दरम्यानची जमा आणि खर्चाची एकंदर स्थिती तक्ता 2.1.6 मध्ये दर्शविली आहे.

तक्ता 2.1.6: नागरी स्थानिक संस्थांची 2014-15 ते 2018-19 दरम्यानची जमा आणि खर्चाची स्थिती (₹ कोटीत)

तपशील	2014-15		2015-16		2016-17		2017-18		2018-19	
	महानगर पालिका	नगर परिषदा/नगर पंचायती	महानगर पालिका	नगर परिषदा/नगर पंचायती	महानगर पालिका	नगर परिषदा/नगर पंचायती	महानगर पालिका	नगर परिषदा/नगर पंचायती	महानगर पालिका	नगर परिषदा/नगर पंचायती
स्वतःचे स्रोत	34931.92	1699.48	38253.18	1925.60	37470.43	2184.60	39058.72	2301.02	38750.03	2411.34
महाराष्ट्र शासनाकडून प्राप्त झालेली अनुदाने	900.67	1124.65	2875.08	1223.95	2482.87	1839.72	8833.84	1503.24	11792.12 ¹⁰	2423.43
वित्त आयोगाचे अनुदान	130.27	212.95	583.87	626.44	526.91	906.44	420.96	556.55	919.95	1123.42
केंद्र शासनाचे इतर अनुदान	848.97	224.54	799.54	177.89	888.01	283.35	647.04	274.25	1001.99	403.65
इतर प्राप्ती	9927.14	2115.91	10312.84	3304.00	9198.01	3208.21	7119.84	3434.79	4018.91	4482.39
एकूण प्राप्ती	46738.97	5377.53	52824.51	7257.88	50566.23	8422.32	56080.40	8069.85	56483.00	10844.23
एकूण प्राप्तीशी स्वतःच्या स्रोतांची टक्केवारी	74.73	31.60	72.41	26.53	74.10	25.94	69.65	28.51	68.60	22.24
एकूण खर्च	41055.08	5269.38	42983.88	6647.48	42575.53	6851.81	39297.22 ¹¹	6949.15	42733.81	8892.71

स्रोत: महानगरपालिका/नगर परिषदा/नगर पंचायतींनी सादर केलेली माहिती

¹⁰ महानगरपालिका व नगर परिषदा/नगरपंचायती यांनी सादर केलेली अनुदानाची रक्कम आणि राज्य वित्त अहवालातील रक्कम यातील फरकाचा ताळमेळ करणे प्रलंबित होते.

¹¹ वर्ष 2014-18 च्या सादर केलेल्या महसूल व खर्चाच्या रकमेचे आधीच्या वर्षामध्ये सादर केलेल्या रकमेशी ताळमेळ करणे प्रलंबित होते.

तक्ता 2.1.6 वरून असे निदर्शनास येते की वर्ष 2014-15 मधील स्वतःच्या महसुलाची एकूण जमेच्या टक्केवारीच्या तुलनेत वर्ष 2018-19 मध्ये घट झाली.

2.11.2 राज्य वित्त आयोगाच्या शिफारसी

प्रकरण-I च्या परिच्छेद 1.11.2 च्या परिच्छेदात चर्चितल्याप्रमाणे, फेब्रुवारी 2011 मध्ये स्थापन झालेल्या चौथ्या राज्य वित्त आयोगाने शिफारसीसह त्यांचा अहवाल महाराष्ट्र शासनाकडे मान्यतेसाठी सादर केला (ऑक्टोबर 2017). एकूण 118 शिफारसीपैकी, फक्त एक शिफारस¹², ज्याचा प्रत्यक्ष आर्थिक भार होता, मान्य केली (मार्च 2018) आणि सहा शिफारसी (प्रत्यक्ष आर्थिक भार- तीन, अप्रत्यक्ष आर्थिक भार- एक आणि प्रशासकीय सुधारणा- दोन) अंशतः स्विकारल्या. उर्वरित 111 शिफारसी महाराष्ट्र शासनाने अमान्य केल्या.

वित्त आयोगाच्या स्विकृत शिफारसींवर नगर विकास विभागाने केलेली कारवाई प्रतिक्रित होती (डिसेंबर 2020).

मार्च 2018 मध्ये 2020-25 या कालावधीसाठी गठीत पाचव्या राज्य वित्त आयोगाने शिफारसीसह त्यांचा अहवाल ऑगस्ट 2019 मध्ये शासनास सादर केला जो डिसेंबर 2020 मध्ये राज्य विधानमंडळात ठेवण्यात आला.

2.11.3 नागरी स्थानिक संस्थांकडून केंद्रीय वित्त आयोगाच्या अनुदानाचा विनियोग

2018-19 या वर्षात महाराष्ट्रातील नागरी स्थानिक संस्थांसाठी ₹ 2,830.33 कोटी अनुदानाची शिफारस चौदाव्या वित्त आयोगाने केली होती. यापैकी ₹ 2,204.70 कोटी भारत सरकारने महाराष्ट्र शासनाला मुक्त केले होते. ₹ 625.63 कोटी कार्यात्मक अनुदान भारत सरकारकडून अद्याप मुक्त करावयाचे होते. भारत सरकारने महाराष्ट्र शासनाला मुक्त केलेली अनुदाने आणि महाराष्ट्र शासनाने नागरी स्थानिक संस्थांना दिलेल्या अनुदानांची स्थिती तक्ता 2.1.7 मध्ये दर्शविली आहे.

¹² व्यवसाय कराच्या स्वरूपात संकलित केलेल्या रकमेच्या 50 टक्के हिस्सा संबंधित स्थानिक संस्थांकडे वळता करावा.

तक्ता 2.1.7: चौदाव्या वित्त आयोगाच्या अनुदानांची मुक्तता आणि वापर

(₹ कोटीत)

वर्ष	अनुदानाची वर्गवारी	चौदाव्या वित्त आयोगाने शिफारस केलेले अनुदान	भारत सरकारने प्रत्यक्ष मुक्त केलेले अनुदान	महाराष्ट्र शासनाने नागरी स्थानिक संस्थांना मुक्त केलेले अनुदान	सादर केलेल्या उपयोगिता प्रमाणपत्रांनुसार नागरी स्थानिक संस्थांनी प्रत्यक्षात खर्च केलेली अनुदाने	अखर्चित शिल्लक
2018-19	प्राथमिक	2204.70	2204.70	2204.70	प्रतिक्षित	-
	कार्यात्मक	625.63	0	0	-	-
	एकूण	2830.33	2204.70	2204.70	-	-

स्त्रोत: नगर विकास विभाग, महाराष्ट्र शासन यांनी सादर केलेली माहिती

नागरी स्थानिक संस्थांनी प्राथमिक अनुदानांचा वापर केल्याचे उपयोगिता प्रमाणपत्र सादर केले असल्यास, नगर विकास विभागाने उपलब्ध करून दिले नव्हते (डिसेंबर 2020).

2.11.4 दस्तावेजांची देखभाल

2.11.4.1 रोकड वही

महाराष्ट्र कोषागार नियम, 1968 च्या नियम 98(2)(ii) नुसार, प्रत्येक आर्थिक व्यवहार झाल्यावर लवकरात लवकर त्याची नोंद रोकड वहीत करावयाची असते आणि त्यांची तपासणी केल्याचे प्रमाण म्हणून कार्यालय प्रमुखाने ती साक्षांकीत करावयाची असते.

नागरी स्थानिक संस्थांच्या 2018-19 च्या स्थानिक लेखापरीक्षेत चाचणी-तपासणी केलेल्या 237 कार्यालयांपैकी 17 (परिशिष्ट 2.2) कार्यालयांमध्ये असे दिसून आले की पाच कार्यालयांमध्ये रोकड वह्या ठेवण्यात आल्या नव्हत्या आणि उर्वरित 12 कार्यालयांमध्ये, रोकड वह्या योग्यप्रकारे न ठेवणे आणि अपूर्ण रोकड वह्या ठेवणे अश्या अनेक विसंगती आढळून आल्या.

2.11.4.2 रोकड वह्यांमधील शिल्लक रकमेचा बँक पासबुक बरोबर ताळमेळ

महाराष्ट्र महानगरपालिका संहिता, 1971 च्या नियम 24 नुसार प्रत्येक महिना अखेरीस बँक खात्यातील शिल्लक रकमेचा ताळमेळ रोकड वहीतील शिल्लक रकमेशी घेणे आवश्यक होते. नागरी स्थानिक संस्थांच्या 2018-19 च्या लेखापरीक्षणांत असे आढळून आले की चाचणी-तपासणी केलेल्या 237 कार्यालयांपैकी सात कार्यालयांमध्ये (परिशिष्ट 2.3) रोकड वह्यांच्या शिल्लक रकमेचा ताळमेळ बँक पासबुकच्या शिल्लक रकमेशी घेतला गेला नव्हता.

2.11.5 नागरी स्थानिक संस्थांच्या लेखांची देखभाल

11व्या वित्त आयोगाच्या शिफारसीनुसार भारत सरकारच्या नगर विकास मंत्रालयाने भारताच्या नियंत्रक व महालेखापरिक्षक यांच्याशी विचारविनिमय करून नागरी स्थानिक संस्थांनी उपार्जित आधारित लेखे ठेवण्याची अंमलबजावणी करण्यासाठी नोव्हेंबर 2004 मध्ये राष्ट्रीय महानगरपालिका लेखे नियमपुस्तिकेला अंतिम स्वरूप दिले.

राज्य शासनाच्या नगर विकास विभागाने 2005-06 पासून राष्ट्रीय महानगरपालिका लेखे नियमावली स्विकारली (जुलै 2005).

27 महानगरपालिकांपैकी 26¹³ महानगरपालिकांकडून मिळालेल्या माहितीनुसार 22¹⁴ महानगरपालिकांनी उपार्जित लेखापध्दतीवर आधारित लेखे ठेवण्यास सुरुवात केली तर चार¹⁵ महानगरपालिकांना अजून सुरुवात करावयाची बाकी होती. सर्व नगर परिषदांनी त्यांचे लेखे उपार्जित लेखापध्दतीनुसार तयार केले होते. नगरपंचायतींनी उपार्जित आधारीत लेखे ठेवण्यासंबंधी काम सुरु केले आहे.

2.11.5.1 वार्षिक लेखे तयार करण्यातील प्रलंबितता

बृहन्मुंबई महानगरपालिकेने त्यांचे वार्षिक लेखे त्यानंतर येणाऱ्या वर्षाच्या 31 जुलै पर्यंत आणि इतर महानगरपालिकांनी त्यांचे लेखे त्यानंतर येणाऱ्या वर्षाच्या एप्रिलच्या पहिल्या दिवसानंतर जेवढ्या लवकर शक्य होईल तेवढ्या लवकर तयार करणे गरजेचे असते. नगरपरिषद/नगर पंचायती यांचे वार्षिक लेखे त्यानंतर येणाऱ्या वर्षाच्या 30 जून पर्यंत तयार करणे आवश्यक असते. महानगरपालिका आणि नगरपरिषदा/पंचायतींनी मंजूर केलेले वार्षिक लेखे संचालक, स्थानिक निधी लेखापरीक्षा प्रमाणित करतात.

27 महानगरपालिकांनी दिलेल्या माहितीवरून उघड झाले की 16 महानगरपालिकांनी 2018-19 पर्यंतचे वार्षिक लेखे तयार केले होते तर 11 महानगरपालिकांचे वार्षिक लेखे तयार करणे **तक्ता 2.1.8** मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे प्रलंबित होते.

¹³ औरंगाबाद महानगरपालिकेने माहिती सादर केली नाही.

¹⁴ अहमदनगर, अकोला, भिवंडी-निझामपूर, धुळे, बृहन्मुंबई, जळगाव, कोल्हापूर, लातूर, मालेगाव, मिरा-भाईंदर, नाशिक, नवी मुंबई, नागपूर, परभणी, पुणे, पिंपरी-चिंचवड, पनवेल, सांगली-मिरज-कुपवाड, सोलापूर, ठाणे, उल्हासनगर आणि वसई-विरार.

¹⁵ अमरावती, चंद्रपूर, कल्याण-डोंबिवली, नांदेड-वाघाळा.

तक्ता 2.1.8: महानगरपालिकांकडून वार्षिक लेखे तयार करण्यातील प्रलंबितता

ज्या वर्षापासून प्रलंबित आहेत	महानगरपालिकांची संख्या	महानगरपालिकांचे नाव
2015-16	01	औरंगाबाद
2016-17	01	पनवेल
2017-18	05	कल्याण-डोंबिवली, नांदेड-वाघाळा, परभणी, सांगली-मिरज-कुपवाड, वसई-विरार
2018-19	04	चंद्रपूर, पिंपरी-चिंचवड, सोलापूर, ठाणे
एकूण	11	

स्त्रोत: महानगरपालिकांनी सादर केलेली माहिती

232 नगरपरिषदा आणि 120 नगरपंचायतींनी दिलेल्या माहितीनुसार वार्षिक लेखे तयार करण्यातील प्रलंबितता तक्ता 2.1.9 मध्ये आणि त्याचा तपशील (परिशिष्ट 2.4) मध्ये दिला आहे.

तक्ता 2.1.9: नगरपरिषदा/नगरपंचायतींकडून वार्षिक लेखे तयार करण्यातील प्रलंबितता

ज्या वर्षापासून प्रलंबित आहेत	नगरपरिषदांची संख्या	नगरपंचायतींची संख्या
2015-16	06	29
2016-17	0	01
2017-18	18	04
2018-19	18	09
एकूण	42	43

स्त्रोत: नगर परिषदा/नगर पंचायतींनी सादर केलेली माहिती

2.11.6 संक्षिप्त आकस्मिक देयक व तपशीलवार आकस्मिक देयकांशी संबंधीत मुद्दे

महाराष्ट्र कोषागार नियम, 1968 नुसार, आहरण आणि संवितरण अधिका-यांनी तपशीलवार आकस्मिक देयके (अंतिम खर्चाच्या प्रमाणकांच्या प्रती जोडून) आहरित केलेल्या संक्षिप्त आकस्मिक देयकांच्या बदल्यात 30 दिवसांच्या आत महालेखाकार कार्यालय (लेखे व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र यांना सादर करणे आवश्यक होते. डिसेंबर 2020 पर्यंत, नगर विकास विभागाची ₹ 9.83 लाख अंतर्भूत असलेली फक्त आठ तपशीलवार आकस्मिक देयके प्रलंबित होती.

एस. के. जयपुरियार

(एस. के. जयपुरियार)

प्रधान महालेखाकार (लेखापरीक्षा)-I

महाराष्ट्र, मुंबई

मुंबई

दिनांक 15 जून 2021

परिशिष्टे

परिशिष्ट- 1.1

(संदर्भ: परिच्छेद 1.11.4.1; पृष्ठ 14)

जेथे रोकड वही ठेवण्यात कमतरता आढळून आल्या अशी कार्यालये

अ.क्र.	कार्यालयाचे नाव	अ.क्र.	कार्यालयाचे नाव
1	प्रकल्प संचालक, जिल्हा ग्रामीण विकास अभिकरण, धुळे	20	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती देवणी, जिल्हा लातूर
2	जिल्हा वैद्यकीय अधिकारी, आरोग्य विभाग, जिल्हा परिषद सिंधुदूर्ग	21	शिक्षण अधिकारी, जिल्हा परिषद जालना
3	शिक्षण अधिकारी, जिल्हा परिषद सिंधुदूर्ग	22	जिल्हा पशुसंवर्धन अधिकारी, जिल्हा परिषद जालना
4	जिल्हा वैद्यकीय अधिकारी, आरोग्य विभाग, जिल्हा परिषद सातारा	23	कृषी विकास अधिकारी, जिल्हा परिषद जालना
5	पशुसंवर्धन विभाग, जिल्हा परिषद सिंधुदूर्ग	24	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती मंथा, जालना
6	अधिक्षक अभियंता, बांधकाम विभाग, जिल्हा परिषद सिंधुदूर्ग	25	कृषी विकास अधिकारी, जिल्हा परिषद भंडारा
7	अधिक्षक अभियंता, बांधकाम विभाग (दक्षिण), जिल्हा परिषद सिंधुदूर्ग	26	उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी (महिला व बालकल्याण), जिल्हा परिषद भंडारा
8	अधिक्षक अभियंता, बांधकाम विभाग (उत्तर), जिल्हा परिषद जिल्हा परिषद, सिंधुदूर्ग	27	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती भंडारा, जिल्हा भंडारा
9	ग्राम विकास अधिकारी, ग्राम पंचायत देवठाण, तालुका अकोले, जिल्हा अहमदनगर	28	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती पौणी, जिल्हा भंडारा
10	ग्राम विकास अधिकारी, ग्राम पंचायत हलकरवाडी, तालुका हवेली, जिल्हा पुणे	29	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती लाखणदूर, जिल्हा भंडारा
11	गट विकास अधिकारी, अचलपूर, जिल्हा अमरावती	30	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती परभणी, जिल्हा परभणी
12	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती चांदूर, जिल्हा अमरावती	31	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती पुर्णा, जिल्हा परभणी
13	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती तिरोडा, जिल्हा गोंदीया	32	जिल्हा वैद्यकीय अधिकारी, जिल्हा परिषद बुलढाणा
14	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती अर्जुनी मोरगाव, जिल्हा गोंदीया	33	सामान्य प्रशासन विभाग, जिल्हा परिषद बुलढाणा
15	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती आमगाव, जिल्हा गोंदीया	34	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती जळगाव-जामोद, जिल्हा परिषद बुलढाणा
16	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती औसा, जिल्हा लातूर	35	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती नांदुरा, जिल्हा परिषद बुलढाणा
17	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती निलंगा, जिल्हा लातूर	36	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती सिंदखेडराजा, जिल्हा परिषद बुलढाणा
18	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती उदगीर, जिल्हा लातूर	37	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती शेगाव, जिल्हा परिषद बुलढाणा
19	मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद नागपूर	38	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती काटोल, जिल्हा परिषद नागपूर

परिशिष्ट-1.2 (संदर्भ: परिच्छेद 1.11.4.2; पृष्ठ 14) बँकेतील शिल्लकींचा रोकड वहीतील शिल्लकींशी ताळमेळ न केलेल्या कार्यालयांची यादी			
अ.क्र.	कार्यालयाचे नाव	अ.क्र.	कार्यालयाचे नाव
1	प्रकल्प संचालक, जिल्हा ग्रामीण विकास अभिकरण, धुळे	20	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती किनवट, जिल्हा नांदेड
2	ग्राम विकास अधिकारी, ग्राम पंचायत देवठाण, तालुका अकोले, जिल्हा अहमदनगर	21	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती लोहा, जिल्हा नांदेड
3	ग्राम विकास अधिकारी, ग्राम पंचायत कुसुर, तालुका वैभववाडी, जिल्हा सिंधुदुर्ग	22	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती मुदखेड, जिल्हा नांदेड
4	ग्राम विकास अधिकारी, ग्राम पंचायत देवरी, जिल्हा गोंदिया	23	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती कंधार, जिल्हा नांदेड
5	ग्राम विकास अधिकारी, ग्राम पंचायत केसनानड, तालुका हवेली, जिल्हा पुणे	24	मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद अकोला
6	ग्राम विकास अधिकारी, ग्राम पंचायत उरळीकांचन तालुका हवेली, जिल्हा पुणे	25	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती बाळापुर, जिल्हा अकोला
7	ग्राम विकास अधिकारी, ग्राम पंचायत पळसदेव, तालुका इंदापूर, जिल्हा पुणे	26	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती मुर्तीजापूर, जिल्हा अकोला
8	ग्राम विकास अधिकारी, ग्राम पंचायत काटी, तालुका इंदापूर, जिल्हा पुणे	27	जिल्हा आरोग्य अधिकारी, जिल्हा परिषद गोंदिया
9	ग्राम विकास अधिकारी, ग्राम पंचायत बाहे, तालुका वाळवा-इस्लामपूर, जिल्हा सांगली	28	मुख्य कार्यकारी अधिकारी, अमरावती
10	ग्राम विकास अधिकारी, ग्राम पंचायत कळूस, तालुका खेड, जिल्हा पुणे	29	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती सालेकासा, जिल्हा गोंदिया
11	ग्राम विकास अधिकारी, ग्राम पंचायत डिंगोरे तालुका जुन्नर, जिल्हा पुणे	30	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती गोरगाव, जिल्हा गोंदिया
12	ग्राम विकास अधिकारी, ग्राम पंचायत बुचकेवाडी तालुका जुन्नर, जिल्हा पुणे	31	मुख्य लेखा व वित्त अधिकारी, जिल्हा परिषद लातूर
13	ग्राम विकास अधिकारी, ग्राम पंचायत निघोजे तालुका खेड, जिल्हा पुणे	32	ग्राम विकास अधिकारी, ग्राम पंचायत येडगाव, तालुका वैभववाडी, जिल्हा सिंधुदुर्ग
14	ग्राम विकास अधिकारी, ग्राम पंचायत चिंबळी तालुका खेड, जिल्हा पुणे	33	अधिक्षक अभियंता, ग्रामीण पाणी पुरवठा, जिल्हा परिषद जालना
15	ग्राम विकास अधिकारी, ग्राम पंचायत माणगाव, तालुका, कुडाळ, जिल्हा सिंधुदुर्ग	34	गट विकास अधिकारी पंचायत समिती औसा, जिल्हा लातूर
16	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती अमरावती, जिल्हा अमरावती	35	गट विकास अधिकारी पंचायत समिती आमगाव, जिल्हा गोंदिया
17	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती चांदूर बाजार, जिल्हा अमरावती	36	जिल्हा जलसंवर्धन अधिकारी (लघु पाटबंधारे) जिल्हा परिषद जालना
18	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती दर्यापूर, जिल्हा अमरावती	37	जिल्हा समाज कल्याण अधिकारी, जिल्हा परिषद जालना
19	अधिक्षक अभियंता, ग्रामीण पाणी पुरवठा, जिल्हा परिषद गोंदिया	38	शिक्षण अधिकारी, जिल्हा परिषद जालना

परिशिष्ट-1.2

(संदर्भ: परिच्छेद 1.11.4.2; पृष्ठ 14)

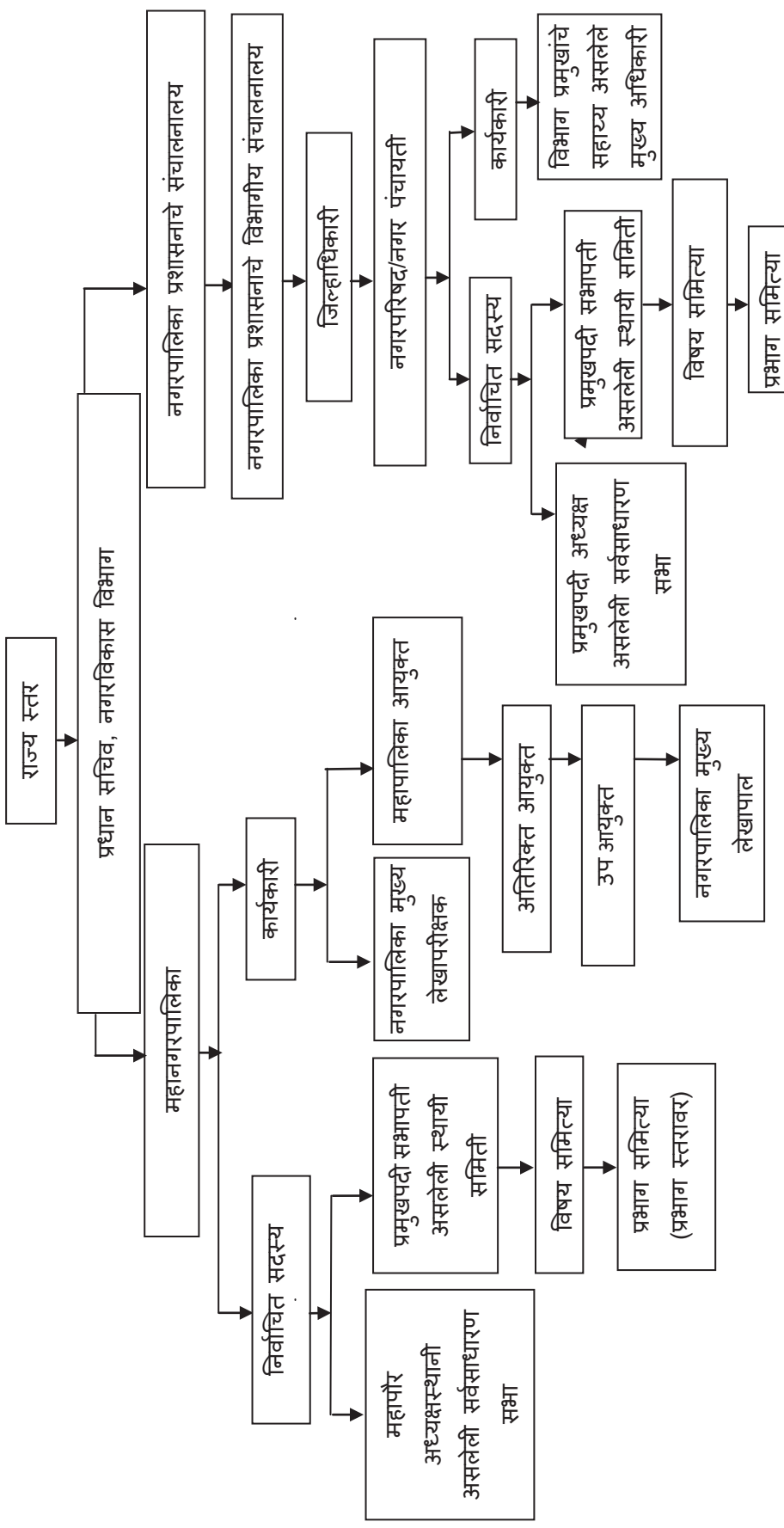
बँकेतील शिल्लकींचा रोकड वहीतील शिल्लकींशी ताळमेळ न केलेल्या कार्यालयांची यादी

अ.क्र.	कार्यालयाचे नाव	अ.क्र.	कार्यालयाचे नाव
39	अधिक्षक अभियंता, सार्वजनिक बांधकाम विभाग, जिल्हा परिषद भंडारा	49	सामान्य प्रशासन विभाग, जिल्हा परिषद बुलढाणा
40	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती जालना, जिल्हा जालना	50	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती पुर्णा, जिल्हा परभणी
41	मुख्य लेखा व वित्त अधिकारी, जिल्हा परिषद वाशिम	51	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती नारखेड, जिल्हा नागपुर
42	उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी, महिला व बालकल्याण, जिल्हा परिषद जालना	52	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती काटोल, जिल्हा परिषद नागपुर
43	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती भंडारा, जिल्हा भंडारा	53	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती हिंगणा, जिल्हा नागपुर
44	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती लाखणदूर, जिल्हा भंडारा	54	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती नागपुर जिल्हा नागपुर
45	मुख्य लेखा व वित्त अधिकारी, जिल्हा परिषद परभणी	55	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती कामटी, जिल्हा नागपुर
46	जिल्हा आरोग्य अधिकारी, जिल्हा परिषद परभणी	56	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती रामटेक, जिल्हा नागपुर
47	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती परभणी, जिल्हा परभणी	57	जिल्हा पशुसंवर्धन अधिकारी, जिल्हा परिषद जालना
48	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती कैज, जिल्हा बीड	58	कृषी विकास अधिकारी, जिल्हा परिषद जालना

परिशिष्ट- 2.1

(संदर्भ: परिच्छेद 2.2.1; पृष्ठ 17)

संघटनात्मक संरचना

परिशिष्ट- 2.2

(संदर्भ: परिच्छेद 2.11.4.1; पृष्ठ 29)

अ.क्र.	जेथे रोकड वही ठेवण्यात आली नव्हती अशी कार्यालये
1	प्रशासकीय अधिकारी, शिक्षण विभाग आणि शिक्षण अधिकारी, माध्यमिक शिक्षण विभाग, पिंपरी-चिंचवड महानगरपालिका, पिंपरी, पुणे
2	मुख्य अधिकारी, मुरुड-जंजीरा नगर परिषद, रायगड
3	मुख्य अधिकारी, चाळीसगाव नगर परिषद, जळगाव
4	मुख्य लेखा व वित्त अधिकारी, भिवंडी-निझामपुर महानगरपालिका, भिवंडी
5	उपआयुक्त, जकात/स्थानिक संस्था कर विभाग, भिवंडी-निझामपुर महानगरपालिका, भिवंडी
अ.क्र.	जेथे रोकड वही ठेवण्यात कमतरता आढळून आल्या अशी कार्यालये
1	महानगरपालिका, लातूर
2	महानगरपालिका, अकोला
3	महानगरपालिका, अमरावती
4	लेखा अधिकारी, लेखा विभाग, मालेगाव महानगरपालिका, मालेगाव
5	प्रशासकीय अधिकारी, महानगरपालिका शाळा मंडळ, उल्हासनगर महानगरपालिका, उल्हासनगर
6	उपआयुक्त, सामान्य प्रशासन विभाग, मिरा-भाईंदर महानगरपालिका, भाईंदर
7	मुख्य अधिकारी, कर्जत नगर परिषद, रायगड
8	मुख्य अधिकारी, इस्लामपूर नगर परिषद, सांगली
9	मुख्य अधिकारी, नगर परिषद, बीड
10	मुख्य अधिकारी, आष्टा नगर परिषद, सांगली
11	मुख्य अधिकारी, गंगापूर नगर परिषद, औरंगाबाद
12	मुख्य अधिकारी, चांदूरबाजार नगर परिषद, अमरावती

परिशिष्ट- 2.3 (संदर्भ: परिच्छेद 2.11.4.2; पृष्ठ 29) बँकेतील शिल्लकींचा रोकड वहीतील शिल्लकींशी ताळमेळ न केलेल्या कार्यालयांची यादी	
अ.क्र.	कार्यालयाचे नाव
1	प्रधान सचिव, नगर विकास विभाग, महाराष्ट्र शासन, मंत्रालय
2	मुख्य लेखा व वित्त अधिकारी, मालेगाव महानगरपालिका, मालेगाव
3	प्रशासकीय अधिकारी, महानगरपालिका शाळा मंडळ, उल्हासनगर महानगरपालिका, उल्हासनगर
4	नगर नियोजन सह संचालक, नगर नियोजन आणि मुल्यमापन विभाग, कोकण विभाग, नवी मुंबई
5	मुख्य अधिकारी, आष्टा नगर परिषद, सांगली
6	मुख्य अधिकारी, इस्लामपूर नगर परिषद, सांगली
7	मुख्य अधिकारी, नगर परिषद, यवतमाळ

परिशिष्ट- 2.4

(संदर्भ:परिच्छेद 2.11.5.1; पृष्ठ 31)

नगर परिषदा/नगर पंचायतींकडून लेखे तयार करण्यातील प्रलंबितेची स्थिती

अ.क्र.	परिषद/पंचायतीचे नाव	ज्या वर्षापर्यंत लेखे तयार केले आहेत ते वर्ष	अ.क्र.	परिषद/पंचायतीचे नाव	ज्या वर्षापर्यंत लेखे तयार केले आहेत ते वर्ष
1	जामखेड नगर परिषद	2015-16	37	मंगरूळपीर नगर परिषद	2017-18
2	वरणगाव नगर परिषद	2015-16	38	अक्कलकोट नगर परिषद	2017-18
3	कळमनुरी नगर परिषद	2015-16	39	दौंड नगर परिषद	2017-18
4	मुखेड नगर परिषद	2015-16	40	चिपळूण नगर परिषद	2017-18
5	मंगळवेढा नगर परिषद	2015-16	41	मालवण नगर परिषद	2017-18
6	शिरूर नगर परिषद	2015-16	42	अलिबाग नगर परिषद	2017-18
7	ढाणकी नगर पंचायत	2015-16	43	रोहा नगर परिषद	2017-18
8	मोताळा नगर पंचायत	2015-16	44	डहाणू नगर परिषद	2017-18
9	मालेगाव नगर पंचायत	2015-16	45	जव्हार नगर परिषद	2017-18
10	मनोरा नगर पंचायत	2015-16	46	श्रीगोंदा नगर परिषद	2017-18
11	पोलादपुर नगर पंचायत	2015-16	47	पाथर्डी नगर परिषद	2017-18
12	तलासरी नगर पंचायत	2015-16	48	भुसावळ नगर परिषद	2017-18
13	मुरबाड नगर पंचायत	2015-16	49	नवापूर नगर परिषद	2017-18
14	कर्जत नगर पंचायत	2015-16	50	परळी वैजनाथ नगर परिषद	2017-18
15	नेवासा नगर पंचायत	2015-16	51	जालना नगर परिषद	2017-18
16	पारनेर नगर पंचायत	2015-16	52	भुम नगर परिषद	2017-18
17	साक्री नगर पंचायत	2015-16	53	पाखरी नगर परिषद	2017-18
18	आष्टी नगर पंचायत	2015-16	54	वाडी नगर परिषद	2017-18
19	पाटोदा नगर पंचायत	2015-16	55	माळशिरस नगर पंचायत	2017-18
20	वडवणी नगर पंचायत	2015-16	56	शिंदखेडा नगर पंचायत	2017-18
21	शिरूर कासार नगर पंचायत	2015-16	57	माहुर नगर पंचायत	2017-18
22	चाकुर नगर पंचायत	2015-16	58	सिंदेवाही नगर पंचायत	2017-18
23	नायगाव नगर पंचायत	2015-16	59	शेंदुरजणा-घाट नगर परिषद	2018-19
24	कोर्ची नगर पंचायत	2015-16	60	दारव्हा नगर परिषद	2018-19
25	चामोर्शी नगर पंचायत	2015-16	61	सांगोला नगर परिषद	2018-19
26	भामरागड नगर पंचायत	2015-16	62	करमाळा नगर परिषद	2018-19
27	एटापल्ली नगर पंचायत	2015-16	63	कुर्दूवाडी नगर परिषद	2018-19
28	अहिरी नगर पंचायत	2015-16	64	कुरुंदवाड नगर परिषद	2018-19
29	कुरखेडा नगर पंचायत	2015-16	65	क-हाड नगर परिषद	2018-19
30	मुलचेरा नगर पंचायत	2015-16	66	फलटण नगर परिषद	2018-19
31	माढा नगर पंचायत	2015-16	67	महाबळेश्वर नगर परिषद	2018-19
32	आजरा नगर पंचायत	2015-16	68	लोणावळा नगर परिषद	2018-19
33	चंदगड नगर पंचायत	2015-16	69	जामनेर नगर परिषद	2018-19
34	वडूज नगर पंचायत	2015-16	70	येवला नगर परिषद	2018-19
35	हातकपंगले नगर पंचायत	2015-16	71	नांदगाव नगर परिषद	2018-19
36	माणगाव नगर पंचायत	2016-17	72	किनवट नगर परिषद	2018-19

31 मार्च 2019 रोजी संपलेल्या वर्षाचा वार्षिक तांत्रिक निरीक्षण अहवाल (स्थानिक संस्था)

परिशिष्ट- 2.4 (संदर्भ: परिच्छेद 2.11.5.1; पृष्ठ 31) नगर परिषदा/नगर पंचायतीकडून लेखे तयार करण्यातील प्रलंबिततेची स्थिती					
अ.क्र.	परिषद/पंचायतीचे नाव	ज्या वर्षापर्यंत लेखे तयार केले आहेत ते वर्ष	अ.क्र.	परिषद/पंचायतीचे नाव	ज्या वर्षापर्यंत लेखे तयार केले आहेत ते वर्ष
73	उस्मानाबाद नगर परिषद	2018-19	80	औंढा नागनाथ नगर पंचायत	2018-19
74	जितुर नगर परिषद	2018-19	81	मोहाडी नगर पंचायत	2018-19
75	मानवत नगर परिषद	2018-19	82	लाखणदूर नगर पंचायत	2018-19
76	पौणी नगर परिषद	2018-19	83	कोरपाना नगर पंचायत	2018-19
77	बाभुळगाव नगर पंचायत	2018-19	84	सिरोंचा नगर पंचायत	2018-19
78	संग्रामपुर नगर पंचायत	2018-19	85	महादुला नगर पंचायत	2018-19
79	दिंडोरी नगर पंचायत	2018-19			

©

प्रधान महालेखाकार (लेखापरीक्षा)-I
महाराष्ट्र, मुंबई